

The Approach of Zemiology to State Crime and the Function of Its Responses

Mohammad Nazemipour¹, Mehrdad Rayejian Asli^{*2}, Firoz Mahmoudi Janaki³,
Mohammad Reza Elahi Manesh⁴

1. Ph.D. Student in Criminal Law and Criminology, Faculty of Humanities, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Email: nazemi2017@yahoo.com

2. Assistant Professor, Faculty Member, Department of Law, Institution of Research & Development in Humanities (SAMT), Tehran, Iran.

Adjunct Professor, Department of Law, Faculty of Humanities, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

*. **Corresponding Author:** Email: m.rayejian@samt.ac.ir

3. Associate Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Sciences, Tehran University, Tehran, Iran.

Adjunct Professor, Department of Law, Faculty of Humanities, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Email: firozmahmoudi@ut.ac.ir

4. Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, North Tehran Branch, Tehran, Iran.

Email: m.elahimanesh92@yahoo.com

S.D.I.L.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:

Shahr-e- Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:

Original Research

DOI:

10.22034/JCLC.2023.367883.1769

Received:

28 November 2022

Accepted:

18 January 2023

Published:

1 March 2023

ABSTRACT

The construct of crime in the criminal justice, in terms of its political ideology, basically seeks to preserve the power relations of the upper class, esp. the state, as well as its reproduction. Therefore, harmful and criminogenic acts of state are not mainly criminalized, and if criminalized, they are not recognized in the criminal justice system. These acts even have not been recognized in mainstream criminology. As a result, the victims of such extensive harms and injuries caused by the consequences of public and governmental programs and policies are not recognized. Accordingly, the main goal of the present article is to explore and redefine the harmful acts of state based on a broad and process-oriented approach (i.e. zemiology), beyond of the traditional approach (i.e.

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

the legal definition of crime). This alternative approach can expand recognizing the scope of harmful acts of state, as well as recognizing the widespread victimization of these acts. Based on a descriptive-analytical method, this article seeks to explain the failure of criminology and criminal justice to recognize and redefine the injurious acts of state and concludes that an exit door for this unpleasant situation is to disclose the hidden image of state crime emphasizing upon the zemiological approach in order to inclusion of all violations of international norms called as harm and soft laws. Such an approach allows the adoption of multiple responsive measures including proactive, reactive and control responses in facing with state crime.

Keywords: Zemiology, Responses, State Crime, Criminal Justice System, Prescriptive Approaches.

Excerpted from the Ph.D. thesis entitled " A Criminological Approach to State Crime in the Light of Zemiology Approach ", Islamic Azad University - North Tehran branch.

Funding: The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author Contributions:

Mohammad Nazemipour: Conceptualization, Methodology, Validation analysis, Investigation, Resources, Data Curation, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing.

Mehrdad Rayejian Asli: Resources, Data Curation, Writing - Review & Editing, Supervision, Project administration.

Firoz Mahmoudi Janaki: Data Curation, Supervision.

Mohammad Reza Elahi Manesh: Supervision.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Nazemipour, Mohammad, Mehrdad Rayejian Asli, Firoz Mahmoudi Janaki & Mohammad Reza Elahi Manesh. "The Approach of Zemiology to State Crime and the Function of Its Responses" *Journal of Criminal Law and Criminology* 10, no. 20 (March 1, 2023): 347-390.

E x t e n d e d A b s t r a c t

The image of crime in the criminal justice system based on its ideology always seeks to preserve the relations of power dominant (including the state) and to reproduce and objectify the regimes of contemporary truth. Because in every country, the legislator determines the characteristics and effects of crimes, the definition of crime is based on the preferences of the people who define it, and what is defined as crime in the law is based on the nature of ontology and the product of the selective processes of states (the group in a superior position) generally for the purpose of preserving interests and reproducing power. With this definition, the legislature and criminal law have less dealt with crimes related to political and economic power, that is, the policies and decisions of the ruling minority. What is evident is that, the metanarrative of criminal law (selective rulemaking) alone cannot recognize and explain all aspects of activism and risky behaviors of the state. Based on this statement, the states harmful/criminal behavior, inspired by the modern criminal law paradigm, is basically not recognized and criminalized in the epistemic and normative system of criminology, because as mentioned: first; The image of crime is very narrow in defining the harmful behavior of the state, secondly; All the real injuries and damages caused by the behavior of the state are not recognized. Thirdly; The territory of the victims of state crimes in explaining the risky behavior of the state is limited due to the establishment of the causality relationship, and as a result, the ideology of crime and the distorted image mirror the carnival of the criminal justice system with its individualistic logic, the victims of extensive harms, such as the harms caused by criminal activities. It does not represent the harmfulness of the state. Rather, it is because Leviathan (mythical phenomenon of Thomas Hobbes). That means selective criminal rights of the state, in recognizing the risky behavior of the state alone, is not enough to explain the state crime and requires a strategic transformation in mental formulations and value manifesto. State and paying attention to the transcendent rules and norms of the international community is to discover the etiology and prevention of state crimes. Therefore, the need to influence the zemiological concept/definition of crime in policymaking is more and more associated, which requires the adoption of a strategic transformation. It is in criminal policymaking that, along with the structuralism of criminal law (greenhouse and selective) by engaging in other multi-institutional mechanisms, these harmful behaviors are

recognized based on the consensus value paradigms of the international charters of human rights and citizenship, and even if they are protected by the rights They should not be criminal, but since they have normative aspects, they should be recognized in the form of (soft law or official global norms in the form of international conventions and treaties). Based on this, one of the unknown and ambiguous aspects of the problem can be pointed out, that is, the extent of state crimes/damages, because although some of the states activities and risky behaviors are explained in the form of state crimes in the law, but some of The behaviors, while being harmful, have not been recognized and protected in the subject law, while the same behaviors are considered a violation of the fundamental rights and freedoms of human rights or international humanitarian rights, although it may be a crime in domestic law. They are not considered and punished, but considering the violation of internationally recognized international norms, they are considered harmful behavior or crime, even sometimes these harms can be investigated in the form of "abuse of power" by the state. Although these international official norms may not have been approved in the form of conventions or agreements, it seems that these cases should be recognized and formalized in the criminal policy of the states, which have received the favor and attention of the states so far. has not taken For this reason, this article is based on descriptive -analytical research beyond criminological readings And also, the regimes of truth, which are extremely unsatisfactory in identifying state crimes, should recognize the criminal/harmful behaviors of the state in the form of a realistic utopia called "zemiology". The alternative discourse can with deconstructing reality and shedding the magic of crime expand the to scope of identifying the behaviors of The harm of the state goes beyond the selective frameworks of the objectification of the state and the expansion of the range of the affected classes. Also, based on this, it is possible to consider the general policies of the state, which directly and indirectly lead to the harms of extensive social risks and harms, The life and wellbeing of the people of the society is affected not based on the narrow and politicized readings of the criminal justice system, but in a broad reading and under the concept of harmful behavior (the subject of zemiology) Recognition and response (reactive, reactive and monitoring).

رویکرد آسیب اجتماعی‌شناسی به جرم حکومتی و کاربست پاسخ‌گذاری به آن

محمد ناظمی پور^۱، مهرداد رایجیان اصلی*^۲، فیروز محمودی جانکی^۳، محمدرضا الهی منش^۴

۱. دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

Email: nazemi2017@yahoo.com

۲. استادیار، عضو هیأت علمی، گروه حقوق، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی (سمت)، تهران، ایران. استاد مدعو، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

* نویسنده مسؤؤل: Email: m.rayejian@samt.ac.ir

۳. دانشیار، گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. استاد مدعو گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

Email: firozmahmoudi@ut.ac.ir

۴. استادیار، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

Email: m.elahimanesh92@yahoo.com

چکیده:

انگاره جرم در نظام عدالت جنایی به لحاظ ایدئولوژی سیاسی آن اصولاً در پی حفظ روابط قدرت فرادستان از جمله حکومت و بازتولید آن می‌باشد. بر پایه این گزاره، رفتارهای آسیب‌زا/جرم‌زای حکومت، اساساً در نظام عدالت جنایی و جرم‌شناسی مورد شناسایی و جرم‌انگاری قرار نمی‌گیرد و به تبع آن، قربانیان آسیب‌های گسترده را که ناشی از نتایج سوء برنامه‌ها و سیاست‌گذاری‌های عمومی حکومت است را مورد بازنمایی قرار نمی‌دهد. لذا یکی از مهم‌ترین اهداف این پژوهش آن است که فراتر از رویکرد معیارمحور (قانون)، به بازشناسی رفتارهای جرم‌زا/آسیب‌زای حکومت در یک رویکرد موسع فرآیندمحور به نام آسیب اجتماعی‌شناسی بپردازد. گفتمان جایگزین (زمیولوژی) می‌تواند به گسترش دامنه شناسایی رفتارهای آسیب‌زای حکومت و همچنین شناسایی قربانیان گسترده آن بپردازد. این مقاله با روش توصیفی - تحلیلی ضمن تبیین نابسندگی نظام عدالت جنایی و جرم‌شناسی در شناسایی رفتارهای آسیب‌زا/جرم‌زای

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسندگان (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0 منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

نوع مقاله:

پژوهشی

DOI:

10.22034/IJLC.2023.367883.1769

تاریخ دریافت:

۷ آذر ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش:

۲۸ دی ۱۴۰۱

تاریخ انتشار:

۱۰ اسفند ۱۴۰۱

حکومت به این دستاورد منتج می‌شود که راه برون‌رفت از این وضعیت به شدت نابسند و پرده‌گشایی از چهره پنهان جرم/آسیب حکومتی اتخاذ یک رویکرد جامع به نام آسیب اجتماعی‌شناسی (زمیولوژی) است تا فراتر از ارزش‌های گزینشی حکومت‌ها، تمامی نقض‌های بنیادین و هنجارین در اسناد بین‌المللی و حقوق نرم را نیز دربرگیرد. همچنین در این میان می‌توان مجموعه‌ای از رهیافت‌های (واکنشی، کنشی و پایشی) را در یک کاربست پاسخ‌گذاری در مواجهه با جرم حکومتی به کار گرفت.

کلیدواژه‌ها:

آسیب اجتماعی‌شناسی، پاسخ‌گذاری، جرم حکومتی، نظام عدالت جنایی، رهیافت‌های تجویزی.

برگرفته از رساله دکتری با عنوان «رویکرد جرم‌شناختی به جرم حکومتی در پرتو رهیافت آسیب اجتماعی‌شناسی (زمیولوژی)»، دانشگاه آزاد اسلامی - واحد تهران شمال.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

محمد ناظمی‌پور: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، اعتبارسنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش.

مهرداد رایجیان اصلی: منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت، مدیریت پروژه.

فیروز محمودی جانکی: نظارت بر داده‌ها، نظارت.

محمدرضا الهی‌منش: نظارت.

تعارض منافع:

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

ناظمی‌پور، محمد، مهرداد رایجیان اصلی، فیروز محمودی جانکی و محمدرضا الهی‌منش. «رویکرد آسیب اجتماعی‌شناسی به جرم حکومتی و کاربست پاسخ‌گذاری به آن». مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی ۱۰، ش. ۲۰ (۱۰ اسفند، ۱۴۰۰): ۳۴۷-۳۹۰.

مقدمه

جرم یکی از مفاهیم انتزاعی و پیچیده است که در ادوار مختلف، دارای مفاهیم گوناگونی بوده است. پرسش‌هایی که در همین ابتدای کار مطرح می‌شود این است که آیا همواره این قانون است که باید جرم را تعریف نماید^۱ و اینکه آیا ممکن است و اصلاً ضرورتی دارد که تعریف جرم به جای اینکه توسط قانون بیان شود، مبتنی بر برداشت‌های اخلاقی و یا اجتماعی و یا استنباط‌های افراد در مورد آسیب‌های اجتماعی باشد؟ پاسخ به این سؤالات تا حد زیادی مبتنی بر ماهیت جرم می‌باشد، چنانچه ماهیت جرم را مبتنی بر سویه‌های برساختی و بر مبنای ملاحظات و منافع طبقه برتر (از جمله حکومت) بدانیم، از این منظر پاره‌ای از جرایم از جمله جرایم حکومتی نظر به اینکه فاقد «وصف رؤیت‌پذیری» هستند، قابل بازشناسی نخواهند بود و افسانه‌ی کیفری حکومت‌ها تداوم خواهد داشت، اما اگر ملهم از مبانی فلسفی و اخلاقی، جرم حکومتی را تحلیل نماییم، جرم حکومتی از منظر «وصف گزاره‌پذیری» قابل بازشناسی خواهد بود^۲، و از این رهگذر، پرده از سیمای هزاران نقش جرایم حکومتی برداشته خواهد شد. از جمله دلایل نگارش این نوشتار، بازشناسی آن دسته از رفتارهای آسیب‌زا/جرم‌زای حکومت است که در قوانین موضوعه منعکس نمی‌گردد، لیکن از رهگذر آن آسیب‌های گسترده‌ای بر افراد جامعه تحمیل می‌نماید، البته تحقیقات در جرایم حکومتی از جمله پژوهش‌های حاشیه‌ای بوده است^۳ که همواره نادیده گرفته شده‌اند و جرم‌شناسانی مانند: آیرا شارکانسکی^۴ و نوربرت الیاس^۵ بسیار مایل بوده‌اند که جرم حکومتی اساساً مورد بازشناسی قرار نگیرد^۶ و چنانچه مقرر است مورد بازشناسی قرار گیرد، نهایتاً در انگاره مضیق جرم و زیر چتر جرایم یقه‌سفیدی مورد شناسایی قرار گیرد.^۷

لذا با توجه به عدم جرم‌انگاری جرایم/آسیب‌های حکومتی در قوانین کیفری و اثرات سوء و گسترده آن بر رفاه و سعادت افراد جامعه و ضرورت پاسخ‌گذاری به این کنشگری‌های آسیب‌زای حکومت، اولین

1. Michael Jerome and Adler JMortimer, *Crime, Law and Social Science* (New York:Wolfgang, 2011), 74.

۲. غلامحسین الهام، درآمدی بر حقوق جزای عمومی (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۸)، ۱۳۲.

3. Dawn I. Roth and Jeffrey I.Ross, *The Marginalization of State Crime Introductory Text Books on Criminology* (New York: Springer Press, 2008), 19.

4. Ira Sharkansky

5. Norbert Elias

6. Jeffrey I. Ross, *Controlling State Crime* (New York: Routledge, 2017), 50.

7. Rob Watts, *State of Violence and the Civilising Processon Criminology and State Crime* (London: Published Macmillan, 2016), 64.

سؤال اصلی این تحقیق مبتنی بر آن است که آثار و نتایج سوء (مستقیم و غیرمستقیم) برنامه‌ها و سیاست‌گذاری‌های عمومی حکومت بر رفاه و سعادت افراد جامعه چگونه قابل تبیین هستند؟ که به نظر می‌رسد در این زمینه، تأکید بر عدالت اجتماعی به جای عدالت جنایی است و جرایم رایج در یک جامعه، آینه تمام‌نمای ماهیت سیاسی - اقتصادی و نوع مدیریت آن جامعه است^۸. لذا یک نظم جایگزین مانند نظم مبتنی بر آسیب اجتماعی‌شناسی یا زیملوژی بهتر می‌تواند به رفع نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی بپردازد، زیرا دایره وسیعی از آسیب‌های حکومتی همچون - آسیب‌های فیزیکی، اقتصادی، روانی، فرهنگی، شناختی و ... را دربر می‌گیرد. سؤال دیگر این است که با توجه به اینکه رفتارهای جرم‌زا/ آسیب‌زای حکومتی در اصل مورد شناسایی و جرم‌انگاری قرار نمی‌گیرند، لذا بر پایه چه اصول و موازینی این‌گونه رفتارها می‌تواند در حقوق داخلی و بین‌المللی مورد بازشناسی قرار گیرد؟ و در نهایت نویسندگان در پی پاسخ به این سؤال می‌باشند که با توجه به غالب بودن ایدئولوژی جرم در نظام عدالت جنایی و عدم جرم‌انگاری جرایم حکومتی، راهکار پاسخ‌گذاری به آن چگونه می‌باشد؟

ازجمله، پژوهش‌های معدود در این زمینه می‌توان به کتاب زیملوژی^۹ کتاب جرم حکومتی، دولت‌ها، خشونت و فساد^{۱۰} و کتاب درآمدی بر آسیب اجتماعی‌شناسی^{۱۱} اشاره نمود.

۱- مبانی و مفهوم جرم حکومتی

جرایم حکومتی دارای ویژگی‌های منحصر به فردی می‌باشند که موجب اهمیت فراوان آن گردیده است، زیرا آثاری با خود به همراه دارد که ضرورت جرم‌انگاری این رفتارها را جهت حمایت از حقوق اساسی افراد بشر نمایان می‌سازد. ویژگی‌هایی مانند گسترده بودن حوزه ارتکاب، بی‌دفاع بودن قربانیان، پراکندگی گستردگی بزه‌دیدگان، شدت جرم، شدت خسارت و آسیب وارده، مسؤول نبودن مرتکبان، صاحب قدرت بودن عاملان، نشانه رفتن حقوق اساسی و ذاتی افراد بشری و آثاری از قبیل: افزایش حس بی‌عدالتی،

۸. علی حسین نجفی ابرندآبادی، «از جرم‌شناسی تا آسیب اجتماعی‌شناسی»، فصلنامه تحقیقات حقوقی ۵۶ (۱۳۹۰)، ۳۲-۱۰.

۹. برای اطلاع بیشتر نک: اوی بوک لی و جاستین کوتزه، زیملوژی، ترجمه و تحقیق هانیه هژبرالساداتی (تهران: نشر میزان، ۱۴۰۰).

۱۰. برای اطلاع بیشتر نک: پنی گرین و تونی وارد، جرم حکومتی، دولت‌ها، خشونت و فساد، ترجمه و تحقیق نبی اله غلامی (تهران: انتشارات مجد، ۱۳۹۸).

۱۱. برای اطلاع بیشتر نک: حسین غلامی، درآمدی بر آسیب اجتماعی‌شناسی (تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انتظامی ناچا، ۱۳۹۸).

گسترش فقر، بیکاری و نقض گسترده کرامت انسانی از جمله شرایط و وضعیت‌های خاصی است که به لحاظ حقوقی جرم‌انگاری این رفتارها را لازم می‌نماید.^{۱۲} البته کشف این نوع جرایم نیز چندان آسان نیست، افزون بر آن تحت تعقیب قرار دادن اشخاص متهم به این نوع جرایم نیز بسیار دشوار است. کسانی که متهم به جرایم حکومتی هستند، اغلب منابع مهمی در اختیار دارند که همیشه می‌توانند با استفاده از آنها در چنین شرایطی از خود دفاع کنند، به‌خصوص آنکه بیشتر جرایم غیرخشونت‌آمیز تحت پیگرد قرار نمی‌گیرند، زیرا مرتکبان آنها توانایی مخفی کردن آثار جرم و از بین بردن مستندات یا از بین بردن شواهد مهم را دارند. بسیاری از حکومت‌ها سعی دارند وانمود کنند که اقدامات آنها به نام حفظ امنیت ملی انجام گرفته است یا به عنوان دفاع از خود، به انکار آن متوسل می‌شوند.^{۱۳} در اصل جرایم حکومتی را کسانی انجام می‌دهند که در مسند قدرت هستند و بسیار زودتر از آنکه ما متوجه آنها شویم، اتفاق می‌افتند. اقدامات غیرقانونی حکومت بسیار به ندرت به اطلاع عموم می‌رسند چراکه این اقدامات همواره مخفی نگه داشته می‌شوند، البته این امر در حکومت‌های اقتدارگرا بسیار شایع است و هنگامی که تعدادی از جرایم حکومتی به اطلاع عموم می‌رسد و بازتاب جهانی پیدا می‌کند، مانند جوخه‌های مرگ در پاناما، شیلی و پرو، مقامات حکومتی در توجیه این مسائل، به حق حکومت در خصوص دخالت در امور برای تأمین منافع خود استناد می‌کنند.^{۱۴}

در بررسی نظام حقوقی ملی و بین‌المللی (از حیث وجه نمادین و هستاری آن نه وجه هنجارین آن) در اصل ذکری از جرایم حکومتی نیست و اصولاً حکومت‌ها از جرم‌انگاری رفتارهای جرم‌زا و آسیب‌زای خود، خودداری می‌نمایند که این عدم شناسایی ریشه در تبارشناسی تاریخی آن هم دارد، از توماس هابز^{۱۵} در حکومت مطلقه و کارل اشمیت^{۱۶} تا ماکس وبر^{۱۷}، بر حق انحصاری حکومت در اعمال مشروع خشونت، همگی بر عدم مسؤلیت کیفی حکومت تأکید نموده‌اند.

ریشه مطالعات جرایم حکومتی، به سخنرانی سال ۱۹۸۸ ویلیام چمبلیس^{۱۸} در انجمن جرم‌شناسی

۱۲. معاذ عبداللهی، «تأثیر مدل‌های حکومتی در جرم‌انگاری جرایم حکومتی»، (رساله دکترا، تهران: دانشگاه تهران، پردیس فارابی، ۱۳۹۰)، ۸۶.

۱۳. همان، ۶۸.

۱۴. همان، ۶۷.

15. Thomas Hobbes.

16. Karl Schmidt.

17. Max Weber.

18. William Chambliss.

ایالات متحده برمی‌گردد. چمبلیس، جرایم سازمان‌یافته دولت را به عنوان «اقداماتی که توسط قانون به عنوان جرم تعریف می‌شوند و توسط مقامات دولتی در پیگیری شغل خود به عنوان نمایندگان دولت انجام می‌شوند» تعریف کرد.^{۱۹} تعریف اولیه چمبلیس از جرم حکومتی کاملاً محافظه‌کارانه بود: «محدود کردن مفهوم جرم حکومتی به رفتارهایی که توسط خود حکومت، غیرقانونی تلقی می‌شدند و توسط عاملی که به نام دولت عمل می‌کردند انجام می‌شد.»^{۲۰} هرچند تحقیقات در خصوص جرایم حکومتی از جمله پژوهش‌های حاشیه‌ای می‌باشند،^{۲۱} ولی با گسترش مفاهیم جرایم سازمان‌یافته و تحت‌تأثیر پژوهش‌های ساترلند^{۲۲} در خصوص جرایم شرکتی، این کار ساترلند دیدگاه جرم‌شناختی را به مجموعه مختلفی از سازمان‌های پیچیده مانند حکومت گسترش داد و حکومت بیش از اینکه واسطه یا هدف جرم باشد، اغلب آغازگر بسیاری از جرایم است.^{۲۳} برخی جرم‌شناسان استدلال می‌کنند اگر یک حکومت بر اساس قوانین داخلی خود رفتار نماید، نباید توسط معیار بالاتری (قوانین بین‌المللی، فراملی و ...) مورد قضاوت قرار بگیرد.^{۲۴} از جمله کسانی که به نظر اخیر معتقد بودند، آیرا شارکانسکی^{۲۵} است که چنین انتقادی را ارائه کرد.^{۲۶} با این استدلال که درحالی که دولت‌ها ممکن است رفتارهای نامطلوب بسیاری را مرتکب شوند، اما هیچ‌کس نمی‌تواند آنها را مجرم بخواند، مگر اینکه آنها به صراحت قوانین کشور خود را نقض کنند^{۲۷}، لذا جرم حکومتی به دلیل غیرقابل مشاهده بودن، موجودیت نداشته و از ایده‌های متافیزیکی سرچشمه گرفته و باید از شناسایی آن اجتناب کرد.^{۲۸}

ریموند میکالوسکی^{۲۹} معتقد است مطالعات با جهت‌گیری جرم‌شناسی انتقادی تعاریف تولیدشده

19. William Chambliss, *State Crime* (New York: Published Routledge, 2014), 231.

20. Ibid, 232.

21. Dawn L. Rothe and Jeffrey Ian Ross, «The Marginalization of State Crime in Introductory», *Journal Critical Sociology* 3(2008): 741.

22. Satherland

23. Gregg Barak, «Crime, Criminology and Human Rights: Towards an Understanding of State Criminality», *The Journal of Human Justice* 2(1990): 96.

24. Ross, op.cit., 50.

25. Ira Sharkansky.

26. Watts, op.cit., 104.

26. Ibidem.

27. Dawn I. Roth and Christopher W. Mullins, *State Crime: Current Perspectives* (New Jersey: Rutgers University Press, 2010), 25.

28. Ian Hacking, *Representing and Intervening, Introductory Topics in the Philosophy of Natural Science* (Cambridge: University Cambridge Press, 1983), 186.

29. Raymond Michalowski.

توسط حکومت را رد می‌کنند و ماهیت سیاسی تولید قانون، دلیل اصلی برای این عدم مقبولیت است؛ زیرا قانون تبدیل به ابزار و فعالیت سیاسی خاص می‌شود. برخی از محققان مانند جفری ریمان^{۳۰} در مذمت وابستگی جرم‌شناسان جریان اصلی به حکومت، بر این باور است که جرم‌شناسی به عنوان یک رشته، یا باید استقلال خود را از حکومت اعلام کند یا به عنوان بازوی حکومت عمل نماید.^{۳۱} از طرفی هاوارد بکر^{۳۲} بیان کرده است، انحرافات حکومتی، ناشی از به‌کارگیری یک قاعده برای یک رفتار است، انحراف، ویژگی ذاتی یک رفتار نیست، بلکه در خصوص ارتباط بین یک رفتار و یک مخاطب اجتماعی است.^{۳۳} در خصوص حکومت‌ها در حوزه انحراف سازمانی همچون برایش ویت^{۳۴}، می‌توان قائل به وجود ضمانت اجراهای رسمی یا غیررسمی شد.^{۳۵} هرچند میکالوسکی به نقد تعاریف قانونی از جرم توسط حکومت می‌پردازد، از سوی دیگر، برای رفع این محدودیت، شویندینگرها^{۳۶} یک مفهوم‌سازی جایگزین ارائه می‌دهند، و استفاده از مفهوم «حقوق بشر» را به عنوان تعریف اصلی جرم حکومتی پیشنهاد می‌کنند. پنی گرین^{۳۷} و تونی وارد^{۳۸} هم در تعریف جرم حکومتی، مفاهیم حقوق بشری و انحراف سازمانی را مستقل از حکومت تعریف می‌کنند.^{۳۹}

از سویی دیگر، دیدگاه نوینی در تعریف جرم حکومتی توسط هیلیارد^{۴۰}، تامبس^{۴۱}، پانتازیس^{۴۲}، گوردون^{۴۳} با عنوان «آسیب اجتماعی‌شناسی» مطرح می‌شود که خواستار رها کردن مفهوم جرم به طور کامل به نفع زیملولوژی است. به‌طور کلی جرم‌شناسان جرایم حکومتی سه رویکرد تحلیلی در خصوص

30. Jeffrey Reiman.

31. Jeffrey Reiman, *Beyond Criminology; Tacking Harm Seriously* (London: Pluto Press, 2006), 87.

32. Howard Becker.

۳۳. وایت راب و فیونا هینز، جرم و جرم‌شناسی، ترجمه و تحقیق علی سلیمی (تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۲) به

نقل از حسین غلامی، «خوانش تلفیقی از مفهوم جرم و نقش آن در کاربست تدابیر پیشگیرانه برای جرایم حکومتی»، مجله

تحقیقات حقوقی ۸۹(۱۳۹۹)، ۳۳-۵۸.

34. Braith Waite.

۳۵. گرین و وارد، پیشین، ۲۳.

36. Schwendingers.

37. Penny Green.

38. Tony Ward.

39. Penny Green and Tony Ward, «State Crime, Human Rights, and the Limits of Criminology», *Social Justice Journal* 2(2000):101-115.

40. Hillyard.

41. Tombs.

42. Pantazis.

43. Gordon.

جرایم حکومتی در پیش گرفته‌اند: نخست؛ رویکردمدل قانونی است که بر مفهوم قانونی جرم حکومتی تأکید می‌کند، لذا جرم حکومتی یک عمل نقض قانون از جمله قوانین ملی/بین‌المللی است، مانند تعریفی که چمبلیس و سیدمن، ارائه می‌نماید. لیکن از آنجا که دولت‌های ملی به ندرت خطاکاری سیاسی و اقتصادی خود را جرم محسوب می‌نمایند، این تعریف از جامعیت و فراگیری برخوردار نبوده و از نقاط ضعف این تعریف می‌باشد. رویکرد دوم؛ مدل انحراف سازمانی است، در این رویکرد معمولاً حکومت هنجارهای رفتاری ایجاد شده در راستای اهداف سازمانی خود را نقض می‌نماید و مخاطبان اجتماعی مایل به مجازات کردن وی هستند که از نقاط ضعف این رویکرد می‌توان به ضرورت وجود مخاطبان اجتماعی آگاه که مایل به بازشناسی رفتارهای جرم‌زای حکومتی است اشاره نمود. رویکرد سوم؛ مدل آسیب اجتماعی‌شناسی (زمیولوژی) می‌باشد که نسبت به سایر تعاریف از جامعیت و فراگیری بیشتری برخوردار بوده و آثار سوء ناشی از برنامه‌ها و سیاست‌های عمومی حکومت را مانند اجرای سیاست‌های اقتصادی مبتنی بر ایدئولوژی نئولیبرالیسم در ایران که منجر به آسیب‌های گسترده و عمیقی در جامعه گردیده است، در بر می‌گیرد.

۱-۱- جرم‌شناسی جریان اصلی و جرم حکومتی

جرم‌شناسی، امروزه تحت تأثیر تفکرات اگوست کنت^{۴۴}، فقط پدیدارهای تجربی - حسی قابل آزمایش و تعمیم را مورد شناسایی و واکاوی خود قرار می‌دهد و این پدیدارهای رفتاری فقط در روابط بین فردی اشخاص مورد توجه قرار می‌گیرند.^{۴۵} بی‌تردید ماهیت تک‌سرشتی جرم‌شناسی، ملهم از هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و انسان‌شناسی پوزیتیویستی^{۴۶} آن بر پایه روش‌های انحصاری تجربه‌گرایی، کمی‌سازی داده‌ها و آمارگرایی می‌تواند یکی از دلایل اصلی عدم جرم‌انگاری جرایم حکومتی باشد. لذا می‌توان بر آن بود که جرم‌شناسی معاصر دچار «افسانه دگسا»^{۴۷} گردیده است، ولی باید این افسانه را پایان داد و بشر را

44. Auguste Comte.

۴۵. نجفی ابرندآبادی، پیشین، ۱۰۳۲.

۴۶. براساس این دیدگاه (Positivisme) تنها منبع شناخت معتبر پدیده‌ها از طریق داده‌های حسی و شواهد تجربی است.
۴۷. جامعه‌شناس فرانسوی پی بر ردیو (۱۹۷۷) اصطلاح یونانی «دگسا» (DOXA) را برای توصیف چیزی به کار می‌برد که به طور قطعی پذیرفته شود بی‌آنکه مورد پرسش قرار گیرد؛ مانند جرم‌شناسی جریان اصلی که با معیارهای آزمایش و تجربه فقط به علت شناسایی پدیده‌های مجرمانه در یک چهارچوب قطعی و تغییرناپذیر می‌پردازد. لذا مراد از افسانه دگسا این است که همان‌گونه که واژه یونانی دگسا بر تغییرناپذیری و جزمیت استوار است جرم‌شناسی هم دچار این افسانه گشته و همه چیز را تنها از منظر اثبات‌گرایی می‌خواهد ثابت نماید که بدیهی است با این شیوه بسیاری از جرایم از جمله جرایم حکومتی

نه میکروپ اجتماعی لومبروزو و نه هیولای گوتیک راسل^{۴۸} دانست، بلکه ملهم از اندیشه‌های امانوئل کانت^{۴۹} می‌بایست به فرمندی بشر کرامت‌مدار معتقد بود. به عقیده کارل مانهایم^{۵۰}، در هر عصری دو گرایش فکری متعارض وجود دارد، یکی در جهت حفظ وضع موجود و دیگری در جهت تغییر وضع موجود. تعهد به حفظ وضع موجود، تفکر ایدئولوژی را پدید می‌آورد و التزام به ایجاد تغییر، زمینه را برای تولید «تفکر آرمان‌شهری» فراهم می‌آورد.^{۵۱} با الهام از اندیشه مانهایم ما می‌توانیم دستگاه معرفتی و هنجاری جرم‌شناسی فعلی را همچون ایدئولوژی غالب تصور نماییم که در خدمت نظام حاکم به عنوان سیستم تحویل درد شناخته می‌شود. ایدئولوژی جرم با منطق فردگرایانه خود از قربانیان آسیب‌های گسترده، همچون آسیب‌های ناشی از جرایم حکومتی غفلت نموده است.^{۵۲} همچنین میشل فوکو معتقد است، حکومت‌ها با استفاده از ایدئولوژی‌های جرم درصدد حفظ و بازتولید قدرت حکومتی هستند^{۵۳} که در این ایدئولوژی جرم و رژیم‌های حقیقت‌پر سازنده آن، آسیب‌های گسترده حکومتی همچون سیاست‌گذاری‌های عمومی آسیب‌زا در حوزه اقتصاد، آموزش، بهداشت، رفاه عمومی و ... موردبازشناسی قرار نمی‌گیرد.

۱-۲- نظام عدالت جنایی و جرم حکومتی

ناکارآمدی نظام عدالت جنایی در مواجهه با جرم از مدت‌ها قبل مشخص گردیده است، به نحوی که

قابل شناسایی نخواهند بود.

برای اطلاع بیشتر نک:

ماری بوس ورث و کارولین هوپل، جرم‌شناسی چیست، ترجمه و تحقیق گروهی از پژوهشگران علوم جنایی به کوشش حمیدرضا نیکوکار (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۸)، ۳۳۳.

۴۸. فیلمی در ژانر ترسناک به کارگردانی کن راسل در سال ۱۹۸۶ که انسان را در جایگاه هیولا به تصویر می‌کشد.

49. Immanuel Kant.

50. Karl Mannheim

۵۱. کارل مانهایم، ایدئولوژی و اتوبیوا: مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی شناخت، ترجمه و تحقیق فریبرز مجیدی (تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۰)، ۵۲.

۵۲. وایت راب ووفیونا هینس، درآمدی بر جرم و جرم‌شناسی، ترجمه و تحقیق میر روح اله صدیق (تهران: انتشارات نشر دادگستر، ۱۳۸۹)، ۱۳۴.

۵۳. میشل فوکو، جرم‌شناسی سوزه بزهکاری، ترجمه و تحقیق عباس قاقاهنده (تهران: نشر مهرکلام، ۱۳۹۸)، ۲۳۸.

به عقیده استیوتامبس^{۵۴} نظام عدالت جنایی نمی‌تواند از تکاب مجدد جرم را کاهش دهد^{۵۵}، همچنین وی در این زمینه بر این باور است که ساختار نظام عدالت جنایی به طور خاص از مدت‌ها پیش به عنوان یک سامانه تحویل درد شناخته شده که در خدمت غیرانسانی کردن و آسیب رساندن به برخی از آسیب‌پذیرترین اعضای جامعه است،^{۵۶} لذا تا زمانی که نظام عدالت جنایی را به عنوان نقطه شروع انتقاد خود از این وضعیت و کانون ساخت جایگزین‌هایی به جای این نظام ناکارآمد در نظر بگیریم، به نظر میشل فوکو^{۵۷} اصلاحات به سمت تقویت و مشروعیت بخشیدن به رژیم حقیقت معاصر و ساختارهای غالب جرم و عدالت خواهد بود^{۵۸}، جفری ریمان از نظام عدالت جنایی به عنوان «آینه کارناوال»^{۵۹} تعبیر می‌نماید: «اولاً ما به این باور رسیدیم که نظام عدالت جنایی در برابر تهدیدهای جدی علیه رفاه از ما محافظت می‌نماید، درحالی‌که این سیستم تنها ما را در برابر تهدیدات و نه لزوماً مهم‌ترین آنها محافظت می‌کند ... فریب دوم ... مردم بر این باورند که آینه کارناوال، یک آینه واقعی است»^{۶۰} آنها معتقدند که هر آنچه هدف نظام عدالت جنایی است، بیشترین خطر را برای رفاه آنها دارد، لذا بدین ترتیب حقوق کیفری، جرایم فرودستان را مورد شناسایی قرار می‌دهد، و در مقابل از شناسایی جرایم و آسیب‌های حکومتی خودداری می‌نماید، بدین ترتیب نظام عدالت جنایی در خدمت حمایت از ساختارهای نابرابر در جامعه است، این تصویر انحرافی از آینه کارناوال حقوق کیفری معاصر، هیچ‌گاه تصویر فراگیری از واقعیت جرایم و آسیب‌های حکومتی ارائه نمی‌نماید، لذا ما نیاز به یک لنز جایگزین داریم که جرایم فرادستان و جرایم حکومتی هم در این چشم‌انداز قرار گیرد.

۲- به سوی رویکرد آسیب اجتماعی‌شناسی (زمیولوژی)^{۶۱}

حکومت‌ها عموماً با تقویت تفکر ایدئولوژی جرم به حفظ وضع موجود و بازتولید قدرت می‌پردازند، یکی از این بسترها جهت تحکیم این مهم، ایدئولوژی جرم است، زیرا در ایدئولوژی جرم اثری از جرم

54. Steve Tombs.

۵۵. بهمن شهریاری، «مخاطرات اجتماعی گسترده در بستر مکاتب و اندیشه‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی»، مجله دانش مخاطرات ۳(۱۳۹۴)، ۲۸۱.

۵۶. همان، ۲۸۲.

57. Michel Foucault.

۵۸. قاقاهنده، پیشین، ۲۴۱.

59. Carnival Mirror.

60. Reiman, op.cit., 362.

61. Zemiology.

حکومتی یافت نمی‌شود، حکومت همچون یک امر فُدسی مورد تقدیس قرار می‌گیرد و حاکمان همچون رب‌النوع‌ها مصون از هر گونه خطا و جرمی پنداشته می‌شوند که ادامه پیروی از ایدئولوژی جرم، به مثابه چشم‌پوشی از رنج و فلاکت میلیون‌ها انسان دردکشیده به واسطه اثرات ناشی از سوء برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری عمومی حکومت است. در این میان سؤالی که مطرح می‌شود این است که وقتی نمی‌توان توسط ایدئولوژی جرم این رفتارهای آسیب‌رسان را شناسایی کرد و حکومت را به عنوان عامل این همه درد و آسیب در برابر قانون بر ساختن خود حاکمان مسؤول دانست، از چه رهیافتی می‌بایست استفاده شود تا قدرت سرکش و سهمگین آن، در بند قواعد هنجارین گرفتار آید و در پیشگاه وجدان جامعه مدنی جهانی، رفتارش تقبیح و مواخذه گردد؟ این طلیعه رهایی‌بخش، همان آرمان‌شهر آسیب یا زمیولوژی است. هرچند ممکن است در نگاه عده‌ای به رادیکالیسم یا حتی آرمانگرایی متهم شود، لیکن بی‌تردید این تفکر به افسانه کهن بی‌کیفری^{۶۲} حکومت‌ها پایان خواهد بخشید.

در این زمینه لنی کاپسون^{۶۳} بر این باور است که ضرورت حرکت به سوی یک آرمان‌شهر مطلوب ما را مانند آهن‌ربا به سوی خود می‌کشاند.^{۶۴} سؤال اساسی که مطرح می‌شود این است که چگونه می‌توانیم از چالش بین ایدئولوژی جرم و گفتمان‌های جایگزین رهایی‌یابیم تا آرمان‌شهر واقع‌گرایانه‌ای^{۶۵} را بسازیم که ما را از اشکال جدید ایدئولوژی جرم و تقویت وضع موجود فراتر ببرد؟ فوکو تنها راه فرار رفتن از رژیم‌های حقیقت فعلی (نظام عدالت کیفری و جرم) را یک رژیم حقیقت جایگزین، مبتنی بر تغییر ساختار اجتماعی فعلی می‌داند،^{۶۶} بر این اساس، سیمون پمبرتون^{۶۷} معتقد است که گفتمان جایگزین «آسیب» به جای «جرم» بهتر می‌تواند آسیب‌های وارده به افراد از سوی حکومت را پوشش دهد.^{۶۸}

62. Impunity.

63. Lynny Copson.

64. Lynny Copson, *Realistic Utopianism and Alternatives to Imprisonment: The Ideology of Crime and The Utopia of Harm* (London: European Group for The Study of Deviancy and Social Control Press, 2018), 32.

۶۵. مراد یک هدف رؤیایی و دست‌نیافتنی نیست بلکه منظور آن است که هرچند آرمانی به نظر می‌رسد ولی در عالم واقع تحققش امکان‌پذیر است.

۶۶. احمد بخشایش اردستانی، «فوکو و نظریه دانش، قدرت و رژیم حقیقت»، دانشنامه واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی ۳(۱۳۸۸)، ۴۳.

67. Simon Pemberton.

68. Simon Pemberton, *Harmful Societies: Understanding Social Harm* (Bristol: University Bristol Press, 2016), 74.

با توجه به انتقادهای وارد شده به جرم‌شناسی و نظام عدالت جنایی در مباحث قبل که تصویر جامعی از جرم و رفتارهای آسیب‌زا از جمله جرایم/آسیب‌های حکومتی را ارائه نمی‌نماید، تلاش‌های گسترده‌ای برای فراتر رفتن از رویکرد جرم‌شناسی و مفهوم جرم در تبیین پدیده‌های جنایی و رفتارهای آسیب‌زا شکل گرفت. در ابتدا، تلاش‌ها مبتنی بر نگاه جرم‌شناسی برای فراتر رفتن از تعریف جرم بود که یکی از آنها تمرکز بر نقض قانون، به‌جز قانون کیفری می‌باشد.^{۶۹}

فرانک پیرس^{۷۰} و استیو تامیس به‌جز قانون کیفری به قوانین مدنی، اداری و انضباطی نیز اشاره نمودند^{۷۱}، در ادامه شناخت اقتضائاتی که حرکت به سوی فراتر رفتن از چهارچوب محدود جرم‌شناسی فعلی را ایجاب می‌نماید، می‌توان به طیفی از آسیب‌ها و رفتارها مانند بازداشت مهاجرین غیرقانونی و جرایم قدرتمندان اشاره نمود که هنوز جرم‌انگاری نگردیده‌اند. به‌طور کلی برخی از اقتضائاتی که ما را به سوی یک رویکرد آسیب اجتماعی‌شناسی به جای جرم‌شناسی رهنمون می‌نماید، به شرح ذیل می‌باشد:^{۷۲}

۱- توزیع مسؤولیت؛ جرم‌شناسی به جرایم بین‌فردی می‌پردازد درحالی‌که رویکرد آسیب اجتماعی‌شناسی به مسؤولیت‌های جمعی، شرکتی و حکومتی می‌پردازد، و عوامل ساختاری را هم در کنار عوامل فردی مسؤول می‌داند. رویکرد تلفیقی آنتونی گیدنز^{۷۳} و مارگات آرچر^{۷۴} هم ناظر بر نقش دوگانه عاملیت و ساختار در وقوع رفتارهای آسیب‌زا هستند؛^{۷۵}

۲- پاسخ‌های سیاستی؛ رویکرد زمیولوژی، مجموعه‌ای کاملاً متفاوتی از پاسخ‌ها را به آسیب‌هایی که مردم تجربه می‌نمایند ارائه می‌نماید. درحالی‌که نظام عدالت جنایی تنها به برخی پدیده‌های جنایی پاسخ می‌دهد؛

۳- چالش قدرت؛ عموماً دانش جرم‌شناسی برای تقویت حکومت و بازتولید قدرت حاکم مورد استفاده قرار می‌گیرد. درحالی‌که رویکرد زمیولوژی می‌تواند حکومت‌ها را به چالش بکشد و همزیستی کمتری از

69. Frank Pearce, *Toxic Capitalism: Corporate Crime and The Chemical in Dusty* (London: Routledge, 1998), 23.

70. Frank Pearce.

71. Ibid, 23.

72. بوک لی و کوتزه، پیشین، ۵۷.

73. Anthony Giddens.

74. Margaret Archer.

75. جورج ریتز، نظریه جامعه‌شناسی، ترجمه و تحقیق هوشنگ نایی (تهران: نشر نی، ۱۳۹۹)، ۶۹۴.

نظر منافع با ارکان قدرت و حکومت دارد؛

۴- تأکید بر عدالت اجتماعی؛ به جای عدالت جنایی، رویکرد زیملوژی به جای عدالت جنایی به عدالت اجتماعی می‌پردازد. نظام عدالت جنایی و جرم به تعبیر جفری ریمان، بازتولید و تشدید نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی است و یک نظم جایگزین مانند نظم مبتنی بر زیملوژی بهتر می‌تواند به رفع نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی بپردازد؛

۵- دگرگونی زندگی؛ رویکرد آسیب اجتماعی‌شناسی، ترسیم یک تصویر بسیار دقیق از آسیب‌هایی است که به رفاه و سعادت مردم آسیب می‌زند، زیرا جرم تصویر بسیار تحریف شده‌ای از کل آسیب موجود در جامعه ارائه می‌نماید؛

۶- آسیب‌های جمعی؛ رویکرد آسیب اجتماعی‌شناسی به آسیب‌های جمعی مانند (جرایم حکومتی و شرکتی) می‌پردازد، درحالی که جرم‌شناسی مربوط به روابط بین فردی است؛

۷- انتقاد بر جامعه ریسک؛ جرم‌شناسی امروزه بر عدالت سنجشی^{۷۶} تأکید می‌کند و کنترل جمعیت‌های خطرناک به جای اصلاح و درمان آنها، نگرانی اصلی سیستم عدالت جنایی است، درحالی که رویکرد آسیب اجتماعی‌شناسی به دنبال پاسخ جمعی برای کاهش آن است و به نقش عوامل ساختاری همچون تفاوت در ثروت و فرصت‌های زندگی در بروز آسیب‌ها می‌پردازد.

۲-۱- مبانی آسیب اجتماعی‌شناسی (زیملوژی)

آسیب اجتماعی‌شناسی یکی از الگوواره‌های^{۷۷} نوظهور در عرصه جرم‌شناسی انتقادی است و یا به عبارتی نسخه قرن بیست و یکمی جرم‌شناسی انتقادی است،^{۷۸} رویکردی که با زیر سؤال بردن مفهوم سنتی جرم به عنوان فعل یا ترک فعلی که قانون آن را با ضمانت اجرا مواجه می‌سازد، آغاز می‌شود و بدین ترتیب به مفهوم دولت ساخته جرم، جرم‌انگاری و کیفرگذاری صرفاً حکومتی، انتقاد می‌کند. محققان در این زمینه برآنند که در هنجارگذاری کیفری رسمی همواره بخش مهمی از اعمال آسیب‌زا، از جمله رفتارهای آسیب‌زای حکومت نادیده گرفته شده است، درحالی که این آسیب‌ها با توجه به ویژگی‌های متنوع و متغیری که دارند، می‌توانند زبان بسیاری بر مردم و جامعه وارد آورند و در مقیاس گسترده‌تری

۷۶. به معنای سنجش ریسک جرم با توجه به یافته‌های آماری است و بر طبق این رویکرد گروه‌های در معرض خطر بزهکاری شناسایی و کنترل می‌گردند.

77. Paradigm.

۷۸. نجفی ابرندآبادی، پیشین، ۱۰۲۵.

نسبت به جرم، بسیاری از افراد را در معرض بزه‌دیدگی قرار دهند، بر این اساس هدف اصلی رویکرد آسیب اجتماعی‌شناسی، گسترش مفهوم جرم و سرایت آن به هر چیزی است که می‌تواند آسیب تلقی شود.^{۷۹} برای رسیدن به این هدف، آسیب اجتماعی‌شناسان برخلاف جرم‌شناسی جریان اصلی که با در پیش گرفتن رویکرد تقلیل‌گرا بر عوامل خرد بزه‌کاری توجه می‌کند، معتقدند باید آسیب‌ها را از بالا و به طور کلان مطالعه نمود، زیرا بسیاری از حوادثی که موجب آسیب جدی می‌شوند، بخشی از قانون جزایی نیستند. بر همین اساس این رویکرد بر محیط‌های اجتماعی عمومی تمرکز نموده و نظام‌های کلان اجتماعی نظیر نظام سیاسی، اقتصادی، آموزشی، درمانی و... را از منظر آسیب‌هایی که می‌تواند ایجادکننده آن باشد، مطالعه می‌کند. انتقاد دیگری که آسیب اجتماعی‌شناسی متوجه جرم‌شناسی و همچنین حقوق کیفری سنتی می‌نماید، آن است که مداخلات کیفری نه تنها نتوانسته است اهداف سنتی کیفرشناسی از قبیل پیشگیری، ناتوان‌سازی، بازدارندگی و... را محقق سازد بلکه چرخه معیوب آسیب‌دیدگی - آسیب‌زایی را تشدید نموده است. آسیب اجتماعی‌شناسان همچنین با تأکید بر آنکه مفهوم جرم در خدمت حفظ روابط قدرت است و نقش اساسی در حمایت از ساختارهای نابرابر اجتماعی از طریق تمرکز بر رفتارهای فقرا و گروه‌های حاشیه‌ای در جامعه دارد، برآنند که اساساً حقوق کیفری و جرم‌شناسی، جرایم صاحبان قدرت، جرایم حکومتی، جرایم شرکت‌ها و... را از یاد برده است. در چنین شرایطی حقوق کیفری و جرم‌شناسی بیش از آنکه در خدمت جامعه باشد در خدمت صاحبان قدرت بوده و تضمین‌کننده منافع آنان است. درست به همین دلیل محققان حوزه زیمولوژی تلاش می‌کنند که با جایگزین نمودن آسیب به جای جرم و ارائه خوانشی از آن بر اساس نیازهای اساسی بشر و یا مفهوم حقوق بشری از آن، دایره فراختری از ارزش‌های بنیادین را ایجاد نمایند و جامعه و حکومت را ملزم به رعایت آنها گردانند. جایگزینی مفهوم آسیب با جرم می‌تواند دارای پیامدهای بسیاری باشد، از جمله آنکه امکان ارائه تصویر درستی از واقعیت‌های اجتماعی را فراهم می‌آورد، همچنین در نظر داشتن آسیب‌های گسترده، منجر به تخصیص مسؤلیت برای گروه‌های بیشتری از افراد و نهادها خواهد شد، همین مسأله، می‌تواند ایجادکننده چالش برای نهادهای قدرتمند در جامعه از جمله حکومت باشد و اقدامات زبان‌بار آنها را قابل تعقیب و رسیدگی بداند، علاوه بر این، رویکرد آسیب اجتماعی‌شناسی دایره محدود ضمانت اجراهای کیفری را گسترش داده و بیش از آنکه بر کیفرگذاری به عنوان واکنش به جرم تمرکز داشته باشد، متوجه پاسخ به آسیب است، پاسخ‌هایی اعم از کیفری و یا غیرکیفری. لازم به ذکر است که هرچند این

۷۹. بوک لی و کوتزه، ترجمه هژبرالساداتی، پیشین، ۵۵.

رویکرد، نوظهور می‌باشد، لیکن می‌توان جلوه‌هایی از توجه به آن را در قالب برخی نظریات اندیشمندان از جمله امیل دورکیم^{۸۰}، ساترلند در مبحث بزهداران یقه‌سفید، اندیشه‌های جرم‌شناسی مارکیستی و برچسب‌زنی مشاهده نمود^{۸۱}، لیکن اگر بخواهیم زمان خاصی را برای تولد این رشته مطالعاتی در نظر بگیریم، می‌توان گفت سال ۱۹۹۰ و شکل‌گیری اجلاس‌های گروه اروپایی نقش مهمی را در پیشبرد رویکرد گسترده‌تری نسبت به آسیب و فراتر از مفهوم مضیق جرم ایفا کرد و در نهایت منجر به شکل‌گیری رویکرد آسیب اجتماعی‌شناسی گردید.^{۸۲}

۲-۲- مفهوم آسیب اجتماعی‌شناسی

آسیب، واژه‌ای کلی و گسترده است؛ به نحوی که مجموعه‌ای گسترده از پدیده‌های کاملاً ناهمگون را در برمی‌گیرد، لذا مفهوم آسیب در دید مخاطبان اجتماعی آن امری نسبی است. زیمولوژی از واژه یونانی زمیا^{۸۳} به معنای آسیب گرفته شده است.^{۸۴} واژه مذکور گاهی به معنای «بدتر شدن» و گاهی برای نشان دادن آسیب و پاره‌ای مواقع به مفهوم مجازات به کار می‌رود.^{۸۵} همچنین در نظام‌های حقوقی مختلف از واژه‌های Harm, loss, Damage در مفهوم ضرر و آسیب استفاده می‌شود.^{۸۶} با این حال در فرهنگ لغات در تعریف این واژه‌ها، تفاوت‌هایی وجود دارد، به عنوان مثال «فرهنگ حقوقی بلک»^{۸۷} واژه Damage را در معنای خسارت و ضرر به کار برده و حتی آن را به پولی که به عنوان جبران خسارت پرداخت می‌شود نیز، معنی کرده است. Harm در فرهنگ لغت آکسفورد معادل ضرر ترجمه شده است و ناظر به آسیبی است که به فرد یا شیء وارد می‌شود.^{۸۸} در حقوق ایران، آسیب را می‌توان نقص در اموال یا از دست دادن منفعت و یا ورود صدمه به سلامت، حیثیت و یا عواطف شخص دانست^{۸۹} که با عنایت به آن، بدیهی است که مفهوم موسع آسیب مدنظر می‌باشد؛ اما مفهوم آسیب در مفهوم زیمولوژی،

80. Emile Durkheim.

۸۱. غلامی، درآمدی بر آسیب اجتماعی‌شناسی، پیشین، ۳۴.

۸۲. همان، ۲.

83. Zemia

۸۴. همانجا.

۸۵. بوک لی و کوتزه، ترجمه هژبرالساداتی، پیشین، ۱۹.

۸۶. همان، ۴.

87. Blacks Law Dictionary.

88. Oxford Dictionary of English.

۸۹. غلامی، درآمدی بر آسیب اجتماعی‌شناسی، پیشین، ۴.

آسیب‌هایی هستند که ناشی از نحوه سازمان‌دهی روابط اجتماعی و محصول ساختارهای سیاسی - اجتماعی ناهمگون می‌باشند. پس این ساختارهای اجتماعی هستند که در ایجاد آسیب نقش دارند؛ به عبارت دیگر تعریف آسیب در هر جامعه، تا حد زیادی وابسته به نوع نظام سیاسی، اقتصادی و روابط آسیب‌زا در این نظام‌ها می‌باشد.^{۹۰}

آسیب اجتماعی‌شناسی مفاهیم رایج از جرم را که توسط حکومت تعریف می‌شود به چالش می‌کشد و درصدد است که مفهوم آسیب را جایگزین مفهوم جرم نماید، زیرا بسیاری از رفتارها با آنکه در قانون به عنوان جرم شناخته نشده‌اند، باین حال آسیب‌های بسیاری بر رفاه و سعادت مردم وارد می‌نماید. در اغلب موارد مقیاس آسیب‌های وارد شده وگستره بزه‌دیدگان آسیب، از میزان صدمه جرایم بیشتر است که استثمار فرودستان، فقر، نابرابری‌های گسترده طبقاتی، نابسامانی وضعیت معیشت کارگران و فرودستان جامعه و در نهایت آسیب‌های گسترده اجتماعی از آثار و نتایج آن است.^{۹۱} بی‌تردید عمده کنشگران رفتارهای آسیب‌زا، حکومت‌ها هستند که از دهه ۱۹۸۰ نحوه عمل آنها در برابر طبقات مردم، به شیوه خشونت پنهان بوده است.^{۹۲} آسیب اجتماعی‌شناسی همچنین تلاش می‌کند از مفاهیم قانونی و متعارف جرم فراتر رفته، و نگاه‌ها را به آسیب‌های اجتماعی، مالی، جسمی و روان‌شناختی که تأثیر بسزایی بر جامعه دارد جلب نماید و هر شیوه‌ای از کنترل جرم را بر اساس درک درستی از علل اساسی اجتماعی، فرهنگی اقتصادی جرم در نظر بگیرد.^{۹۳} علاوه بر تأثیر جرم‌شناسی انتقادی، تولد زیملوژی با تحقیقات ساترلند و شویندینگر نیز مرتبط است^{۹۴}، از آنجاکه هدف اصلی رویکرد زیملوژی، گسترش مفهوم جرم و سرایت آن به هر چیزی است که می‌توان آسیب تلقی نمود،^{۹۵} بنابراین باید ملاکی وجود داشته باشد تا مشخص شود چه چیزی به عنوان آسیب قابلیت تمیز دارد.^{۹۶} آسیب اجتماعی‌شناسان

۹۰. آیدا شیدایی، «سیاست کیفری ایران در پرتو یافته‌های آسیب اجتماعی‌شناسی» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، مشهد: دانشگاه فردوسی، ۱۳۹۶)، ۵۹.

۹۱. جیمز کاپوراسو، نظریه‌های اقتصاد سیاسی، ترجمه و تحقیق محمود عبداله‌زاده (تهران: نشر ثالث، ۱۳۸۷)، ۹۴.

۹۲. سهراب بهداد و فرهاد نعمانی، اقتصاد سیاسی، طبقه و دولت در سرمایه‌داری، ترجمه و تحقیق پرویز صداقت (تهران: نشر آگاه، ۱۴۰۰)، ۶۱.

93. Rishika Khare, *Benefits That a Zemiological Approach can Bring to The Study of Global Crime and Insecurity* (Edingburg: University of Edinburg Press, 2018), 141.

94. Michael Naughton, *Rethinking Miscarriage of Justice* (London: Palgrave Macmillan, 2007), 161.

95. David Scott, «Reawakening our Redical Imaginal, Thinking Realistically about Utopias, Dystopias and The Non-Penal», *Journal Justice Powerand Resistance* 23(2017): 14.

۹۶. شهریاری، پیشین، ۶.

بیشتر بر محیط‌های اجتماعی عمومی که حاصل رویکرد کلی نظام حاکم بر جامعه است مانند نظام سیاسی و نظام اقتصادی حاکم تمرکز می‌کنند. آنان معتقدند که آسیب‌ها را باید از بالا و به‌طور کلان مطالعه نمود، زیرا بسیاری از حوادثی که موجب آسیب جدی می‌شوند، یا بخشی از قانون کیفری نیستند یا نادیده گرفته می‌شوند. هدف اصلی این رویکرد، گسترش مفهوم جرم و سرایت آن به هر چیزی است که می‌توان آسیب تلقی نمود. بدین ترتیب زمیولوژی رویکرد جامع‌تری را برای مطالعه آسیب‌های ناشی از پدیده‌های اجتماعی، حقوقی، روانی، فیزیکی و مالی که اثرات عمیقی بر انسان‌ها و رفاه و سعادت آنها دارند، فراهم می‌آورد.

۲-۱- مفهوم آسیب به معنای نقض حقوق بنیادین بشر

برخی جرم‌شناسان واژه آسیب را معادل نقض حقوق بشر می‌دانند. هرمان و جولیا شویندینگر^{۹۷} در انتقاد به نحوه شکل‌گیری مفهوم جرم، برای بیان آسیب‌های گسترده، از مفهوم حقوق بشر استفاده می‌نمایند و مجموعه‌ای از حقوق بنیادین بشر را در نظر می‌گیرند که به محض نقض این دسته از حقوق، جرم حکومتی محقق می‌شود، این جرم‌شناسان آسیب را تحت عنوان فعل یا ترک فعلی می‌دانند که حقوق بشر را نقض می‌نمایند،^{۹۸} آنها بر این باورند که حکومت‌ها، اغلب از منافع گروه‌های فرادست یا غالب حمایت می‌نمایند، و به اعضای گروه‌های کم‌قدرت آسیب می‌زنند. در نظر آنها حقوق بشر به شرایط ضروری اشاره دارد که برای یک زندگی، با حداقل‌های لازم به آنها نیاز است.^{۹۹} روبرت اگنیو^{۱۰۰} نیز در مقام بیان حقوق بشر، این حقوق را پیش‌نیازهای ضروری و اساسی برای یک زندگی مناسب می‌داند، این پیش‌نیازها علاوه بر نیازهای اولیه هرم مازلو،^{۱۰۱} مصونیت از تعرض توسط اشخاص قدرتمند و حکومت

97. Herman and Julia Schwendinger.

98. Herman and Julia Schwendinger, «Defenders of order or Gurdians of Human Rights», *Journal Social Justice* 2(1970): 157.

99. Ibid, 122.

100. Robert Agnew.

۱۰۱. هرم مازلو، پنج سطح از سلسله مراتب نیازهای انسانی را نشان می‌دهد که به فرد اجازه می‌دهد احساس رضایت درونی پیدا کند. این نظریه توسط آبراهام مازلو مطرح شده است. سلسله مراتب مازلو اغلب به صورت یک هرم نمایش داده می‌شود. پایین‌ترین سطح هرم از ابتدایی‌ترین نیازها تشکیل شده است، درحالی‌که پیچیده‌ترین نیازها در رأس هرم قرار دارند. نیازهای پایین هرم، نیازهای فیزیکی اولیه از جمله نیاز به غذا، آب و ... هستند. هنگامی که این نیازها در پایین‌ترین سطح هرم برآورده شد، افراد می‌توانند به سطح بعدی نیازها، مانند امنیت، عشق و احساس تعلق، عزت نفس و خود شکوفایی حرکت نمایند.

را هم در برمی‌گیرد.^{۱۰۲} همچنین شویندینگرها به حق برابری جنسیتی، نژادی و اقتصادی اشاره می‌نمایند که با نقض این حقوق، فرد در جنبه‌های مختلف زندگی خود با محرومیت مواجه شده و فرد یا حکومتی که این حقوق را نقض می‌نماید مجرم نامیده می‌شود.^{۱۰۳} در هر حال می‌توان بیان نمود که هرچند معیار نقض حقوق بنیادین بشر، کلی و ابهام‌آمیز است ولی تعریف آسیب بر مبنای نقض حقوق بین‌المللی بشر جهت رفع این ابهام مؤثر می‌باشد.

۲-۲-۲- مفهوم آسیب بر پایه سوء استفاده از قدرت

اعلامیه اصول اساسی دادگری برای بزه‌دیدگان و قربانیان سوء استفاده از قدرت ۱۹۸۵^{۱۰۴} سازمان ملل متحد به دسته‌ای از آسیب‌ها می‌پردازد که ناشی از سوء استفاده از قدرت در خصوص اجرا نکردن قانون و سوء استفاده از قدرت، در نقض ملاک‌های اخلاقی توسط حکومت می‌باشد. سوء استفاده از قدرت مربوط به اجرا نکردن قانون، ممکن است در بردارنده نقض عمده‌ی قانون از سوی حکومت باشد، مانند زمانی که کارگزاران حکومتی با نادیده گرفتن و رعایت نکردن قوانین ملی ممنوع‌کننده آدم‌ربایی، شکنجه و قتل عمده، موجبات ناپدیدسازی شمار گسترده‌ای از اشخاص را سبب می‌شوند. دومین دسته سوء استفاده از قدرت، رفتاری است که یک ملاک اخلاقی یا هنجارپذیرفته شده، منع انجام آن را ایجاب می‌نماید. ولی حکومت از ممنوع ساختن آن خودداری می‌نماید، بدین‌سان رفتاری که به فقر، بیماری و مرگ می‌انجامد و ناشی از بهره‌کشی از کارگران، مصرف‌کنندگان یا زیان‌زدن به محیط‌زیست است ولی باین‌حال از سوی حکومت‌ها نادیده گرفته می‌شود و منجر به آسیب‌های گسترده‌ای همچون آسیب‌های بدنی یا روانی، درد و رنج عاطفی - حیثیتی، زیان اقتصادی یا آسیب اساسی به حق‌های بنیادین می‌شوند.^{۱۰۵}

برای اطلاع بیشتر نک: سید محمد میری و فضل‌الله خادمی افضل، «بررسی و نقد دیدگاه آبراهام مازلو در مورد خود

شکوفایی با تأکید بر منابع اسلامی»، دوفصلنامه مطالعات تطبیقی قرآن‌پژوهی 7(1398): 60.

102. Robert Agnew, *Toward a Unified Criminology: Integrating Assumptions About Crime, people and Society* (New York: University Press, 2011), 127.

103. Schwendingers, op.cit., 123.

104. Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power.

۱۰۵. مهرداد رایجیان اصلی، «جرم‌انگاری سوء استفاده از قدرت در پرتو تعامل نظام حقوق بشر و حقوق کیفری» (رساله دکترا،

تهران: دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۵)، ۱۶۸.

۳- زمینه‌مندی جرایم / آسیب‌های حکومتی

جرایم/آسیب‌های حکومتی در ادوار مختلف تاریخی خود به شکل‌های متفاوتی بروز و ظهور یافته‌اند. گاهی به صورت خشونت عریان و گاه به نحو خشونت پنهان که حتی در برخی مواقع قربانیان حکومت‌ها، خود از آسیب‌دیدگی خویش بی‌خبر بوده‌اند. سؤالات اساسی که در این میان مطرح می‌شود آن است که آیا جرم‌شناسی قادر به ارائه تصویری جامع از جرایم و آسیب‌های حکومتی هست؟ چگونه می‌توانیم از جرم‌شناسی فراتر رفته و به سمت توسعه جایگزین‌های واقع‌گرایانه به جای اقدامات کیفری حرکت کنیم؟ زمینه‌مندی جرم، حقیقت پدیدار جرم را در لایه‌ها و بسترهای زمینه‌مندی آن می‌کاود و یا به عبارتی، بود جرم است (نه نمود آن)، در پرتو زمینه‌مندی تاریخی، فرهنگی و ذهنی آن (از حاکمیت الهی^{۱۶} تا حکومت کنترلی^{۱۷}). با توجه به اینکه آنچه را که به عنوان جرم در حقوق کیفری می‌نامیم، تنها کالبد و پیکر بیرونی رفتار در پرتو کنشی برساخته (نمود جرم) است، لذا نوعی خوانش است که فاقد پیوستگی معنایی در بستری زمینه‌مند می‌باشد. اکنون پرسش‌هایی که به ذهن متبادر می‌شود آن است که آیا در ساحت انگاره مضیق جرم، جرایم و آسیب‌های حکومتی قابل بازشناسی است؟ و آیا اساساً هستی‌شناسی جرایم و آسیب‌های حکومتی بدون درک ادوار مختلف آن و در فقر پیوستگی‌های معنایی و ذهنی و در فقدان بستری زمینه‌مند قابل بررسی است؟ بدیهی است که جرم حکومتی در زمینه‌مندی‌های تاریخی، ذهنی، فرهنگی و ... خود ماسک‌های الوانی را بر سیمای خود زده است، اگر در گذشته آسیب‌های ناشی از اعمال قدرت حکومت از نظر خشونت عریان قابل بازشناسی بود، امروزه این قدرت سهمگین و سرکش، روح انسان‌های بی‌دفاع را تحت انقیاد خود درآورده است و تمام ساحات زندگی وی را می‌کاود و از این حیث آسیب‌های گسترده‌ای را در قالب خشونت پنهان بر افراد جامعه وارد می‌سازد. بی‌تردید می‌توان قائل بر آن بود که جرایم / آسیب‌های حکومتی پهنه «شدن» است نه عرصه «بودن» زیرا پیوسته در حال دگرگونی و تغییر است.

۴- چگونگی بازشناسی کنشگری‌های جرم‌زا/آسیب‌زای حکومتی

کنشگری‌های جرم‌زا/آسیب‌زای حکومتی از سه طریق می‌تواند مورد بازشناسی قرار گیرد، این سه الگوواره هر یک به بخشی از سیمای جرم/آسیب اشاره می‌نماید. این الگوواره‌ها شامل: انگاره مضیق

۱۰۶. برای اطلاع بیشتر نک: ابوالفضل قاضی شریعت پناهی، حقوق اساسی و نهادهای سیاسی (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۰).

۱۰۷. برای اطلاع بیشتر نک: ژیل دلوز، بازگشت به آینده، ترجمه رضا نجف‌زاده (تهران: انتشارات گام نو، ۱۳۸۹).

جرم، انگاره آسیب اجتماعی و انگاره جامع زمیولوژی می‌باشد، فارغ از مباحث تئوریک در خصوص همگرایی و واگرایی‌ها، بین جرم‌شناسی و زمیولوژی، با بررسی سه الگوواره فوق‌الذکر می‌توان قائل بر آن گردید که رهیافت آسیب اجتماعی‌شناسی، سیمای جامع‌تری از کنشگری‌های آسیب‌زای حکومتی ارائه می‌نماید.

۴-۱- انگاره مضیق جرم

از آنجاکه اقدامات و فرآیندهایی که به عنوان «جرم» تعریف می‌شوند، تقریباً همواره توسط قدرتمندان، حکومت‌ها و نخبگان سیاسی تعریف می‌شوند، لذا بدیهی است که در این تعریف از جرم، هیچ‌گاه رفتارهای جرم‌زا/آسیب‌زای حکومتی قابل شناسایی نخواهند بود. در حال حاضر بسیاری از جرم‌شناسان به محدودیت‌های ذاتی تعریف جرم توسط حکومت پی برده‌اند و درصدد تعریف جایگزینی برای آن هستند، برای نمونه جان سلین^{۱۰۸} مفهوم جایگزین رفتارهای رفتاری را به جای جرم پیشنهاد می‌نماید.^{۱۰۹} همچنین ساترلند برچسب جرم را به فراتر از قانون کیفری و به اقدامات ممنوع نهادهای حکومتی گسترش داد^{۱۱۰} که این امر اختلاف بین تعاریف قانونی، اجتماعی و سیاسی جرم را نشان می‌دهد. در ادامه دیوید نلکن^{۱۱۱} هم بر ساختگی بودن تمام تعاریف از جرم اشاره می‌نماید و معتقد است اگر اختیار انحصاری تعیین رفتارهای مجرمانه به حکومت‌ها داده شود، این امر در عمل مشکلات بسیاری را ایجاد خواهد نمود، زیرا تقریباً هیچ حکومتی داوطلبانه اقدامات خود را به عنوان جرم تعریف نخواهد کرد.^{۱۱۲} افزون بر این میکالوسکی معتقد است، مطالعات با جهت‌گیری جرم‌شناسی انتقادی هم تعاریف تولیدشده توسط دولت را رد می‌کنند و ماهیت سیاسی تولید قانون را دلیل اصلی برای این عدم مقبولیت می‌داند، زیرا قانون به یک ابزار و فعالیت سیاسی خاص تبدیل می‌شود.^{۱۱۳} جفری ریمان در مذمت وابستگی جرم‌شناسان جریان اصلی به حکومت بر این باور است که جرم‌شناسی به عنوان یک رشته مطالعاتی یا باید استقلال خود را از حکومت اعلام کند یا به عنوان بازوی حکومت عمل نماید.^{۱۱۴}

108. Johan Sellin.

۱۰۹. بوک لی و کوتزه، ترجمه هژبرالساداتی، پیشین، ۳۱.

۱۱۰. همان، ۳۲.

111. David Nelken.

112. William Chambliss and Raymond Micahalowski, *State Crime in the Global Age* (London: Published By Willan, 2011), 237.

113. Ibid, 238.

114. Reima, op.cit., 365.

لازم به ذکر است که جرم‌انگاری، مجازات و تعریف یک رویداد به عنوان یک جرم که محصول یک فرآیند جرم‌انگاری توسط حکومت است. یک فرآیند «تحمیل درد» است، لذا تحمیل درد توسط حکومت از طریق سیستم عدالت جنایی باعث آسیب‌های گسترده اجتماعی می‌شود که ارتباط کمی با جرم اصلی و دردهای ناشی از آن دارد مانند؛ از دست دادن شغل، یا زندگی که این آسیب‌ها به طور نامتناسبی بر اعضای نسبتاً آسیب‌پذیر جامعه تحمیل می‌شود. افزون بر آن استیو تامبس معتقد است که کنشگری‌های مجرمانه حکومت‌ها و شرکت‌ها و سایر قدرتمندان با وجود آنکه دامنه آسیب‌های گسترده‌ای را ایجاد می‌نمایند، علی‌هذا جرم‌انگاری نمی‌شوند،^{۱۱۵} در نتیجه به لحاظ مضیق بودن تعاریف قانونی از جرم در بازنمایی و شناسایی رفتارهای آسیب‌زای حکومتی، برخی جرم‌شناسان، همچون شویندینگرها پیشنهاد دادند که با استفاده از چهارچوب‌های حقوق بشری، آسیب‌های ناشی از نژادپرستی، تبعیض جنسیتی و استثمار اقتصادی باید در مرکز مطالعات جرم‌شناسی قرار گیرد.^{۱۱۶}

۴-۲- انگاره آسیب اجتماعی

جرم‌شناسی تلاش بسیاری را برای فراتر رفتن از تعاریف قانونی جرم انجام داده است. این رهیافت تلاش کرده است که مجموعه‌ای از آسیب‌ها را در حوزه جرم‌شناسی ترکیب نماید، بنابراین، انگاره جرم می‌تواند به طیفی از رفتارها گسترش یابد که در معرض هیچ فرآیند رسمی محکومیتی قرار ندارند. برخی از محققین از جمله تامبس اصطلاح آسیب اجتماعی و زمیولوژی را به جای یکدیگر به کار می‌برند، در حالی که آسیب اجتماعی مطالعه آسیب‌های اجتماعی با واسطه است (مانند حوادث مربوط به کار، مرگ به واسطه آلودگی محیط زیستی، مواد غذایی، مواد شیمیایی و داروسازی)، ولی زمیولوژی برای بیان مطلق آسیب و مطالعه خود آسیب است که بی‌واسطه، سیستماتیک و فراگیر هستند،^{۱۱۷} مانند سیاست‌گذاری‌های عمومی حکومت در بخش سلامت و آموزش و با اقتصاد که منجر به فقر، بیکاری، بیماری و ... می‌گردد. انگاره آسیب اجتماعی هرچند فراتر از جرم می‌رود لیکن باز هم به چهارچوب سنتی خود یعنی جرم‌شناسی وفادار است و آسیب‌های حکومتی را از دیدگاه جرم‌شناسی مورد بازشناسی قرار می‌دهد. مانند جرایم یقه‌سفیدان و آسیب‌های ناشی از محصولات کشاورزی، مواد غذایی و داروسازی. استیو - تامبس در این زمینه معتقد است، کنشگری‌های آسیب‌زای حکومتی که منجر به آسیب‌های گسترده می‌گردد

115. Steve Tombs, «State-Corporate Symbiosis in The Production of Crime and Harm», *State Crime Journal* 2(2012), 23.

116. Ibid, 21.

117. Ibid, 19.

را اگرچه نمی‌توان فراتر از جرم‌شناسی در نظر گرفت، ولی می‌توان فراتر از «جرم» مورد بررسی قرارداد. تامبس همچنین بر آن است که حوزه‌هایی از آسیب‌های اقتصادی، جسمی، مالی، عاطفی، روانی و ... را می‌توان مورد شناسایی قرار داد، هرچند در چهارچوب قانون کیفری مورد شناسایی قرار نمی‌گیرد، لیکن از رهگذر رهیافت آسیب اجتماعی می‌تواند به گونه‌ای مناسب درون مرزهای جرم‌شناسی و به تبع آن نظام عدالت جنایی قرار بگیرد.^{۱۱۸} مانند جرایم شرکت‌ها، مرگ و بیماری در محل کار، تامبس برای فراتر رفتن از انگاره جرم، ولی درعین حال درون رویکرد جرم‌شناختی چهار سازکار را ارائه می‌نماید:^{۱۱۹}

۱- یکی از اقدامات برای فراتر رفتن از انگاره مضیق جرم، تمرکز بر نقض سایر قوانین مانند قوانین غیرکیفری به ویژه قوانین مدنی، اداری و انضباطی و استفاده از واژه جرم برای نقض این‌گونه قوانین است؛

۲- استیو تامبس و راب وایت با توجه به دیدگاه ادوین ساترلند بین «آنچه مجازات می‌شود» و «آنچه قابل مجازات است» تمایز قائل می‌شوند،^{۱۲۰} ساترلند تلاش می‌کند تا فعل‌ها و ترک فعل‌های شرکت‌ها را که می‌تواند در فرآیند عدالت جنایی، رسیدگی و در جرم‌شناسی مورد مطالعه قرار گیرد، در قانون منعکس نماید، اما این شرکت‌ها در واقع در بهترین حالت، در حاشیه قانون قرار می‌گرفتند، بنابراین به باور ساترلند بسیاری از این نقض‌های قانونی جرم‌انگاری نمی‌شوند،^{۱۲۱} لذا هردوی آنها به رویکردی فراتر از جرم لیکن در چهارچوب جرم‌شناسی معتقد بودند؛

۳- رویکرد دیگری که فراتر رفتن از مفهوم جرم و رسیدن به مفهوم آسیب را نمایندگی می‌نماید، آسیب‌های ناشی از عملکرد خود نظام کیفری و یا به عبارتی بر آسیب‌های ناشی از عدم جرم‌انگاری جرایمی است که نوعی ترک فعل یا غفلت نظام عدالت جنایی است، هدف کلی چنین تلاشی قابل رؤیت ساختن جرایم نامرئی و یا جرم‌انگاری اشکال جدیدی از رفتارها همچون محیط زیست و ... است.

۴- رویکرد متمایز دیگری که ورود «آسیب»^{۱۲۲} به جرم‌شناسی را می‌پذیرد، تمرکز بر آسیب‌هایی است که از طریق بازارهای مشروع روی می‌دهد. شیوه کار این بازارها از طریق تولید کالاها یا خدماتی هستند

118. Steve Tombs, *Workplace Injury and Death: Social Harm and The Illnesses of Law*, in *Beyond Criminology* (London: Pluto press, 2004), 156-177.

119. Frank Pearce and Steve Tombs, *Toxic Capitalism: Corporate Crime and The Chemical Industry* (London: Routledge Perss, 1998), 107.

120. Tombs, *Workplace Injury and Death: Social Harm and The Illnesses of Law*, in *Beyond Criminology*, op.cit., 157.

121. Edwin Sutherland, *White Collar Crime* (New York: Winson, 1949), 186.

122. Harm

که در طول فعالیت خود، آسیب‌های اجتماعی گسترده‌ای از جمله آسیب‌های کشاورزی، شیمیایی، غذایی و داروسازی تولید می‌نمایند.

۴-۳- انگاره جامع زمیولوژی (آسیب اجتماعی‌شناسی)

هرچند در مبحث قبل، حرکت از جرم به سوی آسیب اجتماعی در قالب و چهارچوب جرم‌شناسی مورد توجه برخی از پژوهشگران از جمله استیو تامبس و راب وایت قرار گرفته است، اما برخی از جرم‌شناسان معتقدند سفر از جرم به سوی آسیب نباید در این مرحله متوقف شود؛ زیرا مجموعه‌ای از آسیب‌های اجتماعی هستند که مربوط به پدیده‌های فراتر از جرم‌شناسی و عدالت جنایی هستند، مانند فقر، نابرابری، مهاجرت، جنسیت و بیکاری و درعین حال این‌گونه آسیب‌های گسترده، در قوانین موضوعه جرم‌انگاری نمی‌گردند. لذا اگر در پرتو انفعال و یا اتخاذ سیاست‌های عمومی جرم‌زا/آسیب‌زا توسط حکومت، شمار زیادی از انسان‌ها، آسیب‌دیده گردند، آیا باید با این استدلال که در قوانین کیفری، این‌گونه رفتارها جرم‌انگاری نگردیده‌اند از کنار این‌گونه اعمال عبور نماییم و درد و رنج مردم آسیب‌دیده را فراموش نماییم؟ اگر چنانچه حکومتی با اتخاذ سیاست‌های اقتصاد سرمایه‌داری و بازار آزاد باعث فقر مطلق و نسبی ملت خویش شود و یا موجب نابرابری‌های عمده و شکاف عمیق طبقاتی شود و یا با ایجاد انحصار در تولید و فروش خودرو باعث مرگ هزاران نفر در سال به‌واسطه حوادث ناشی از بی‌کیفیتی خودرو شود و یا اگر آثار سوء ناشی از برنامه‌ریزی‌های حکومت منتج به بیکاری و سلب امید به آینده در قشر جوان یک ملت شود، آیا نباید چنین حکومت‌هایی در پیشگاه عدالت و وجدان جمعی جامعه مدنی مسؤول تلقی شوند؟ و در همین جا است که ایجاد رشته جدید زمیولوژی (آسیب اجتماعی‌شناسی)، یعنی مطالعه فی‌نفسه آسیب‌های اجتماعی ضرورت می‌یابد.^{۱۳۳} زیرا ما باید بین آسیب‌های باواسطه مانند آسیب‌های ناشی از غذا و دارو که در حقوق کیفری ناشی از افعال عمدی است و فراتر از جرم در قالب آسیب اجتماعی و جرم‌شناسی قابل شناسایی است و آسیب‌های بدون واسطه و فی‌نفسه که محصول تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری‌های عمومی حکومت است، مانند فقر و نابرابری و خدمات اجتماعی، مراقبت‌های درمانی و ... تمایز قائل شویم و آسیب‌های بدون واسطه را در یک بافتار بلندمدت باید درک نماییم، لذا زمیولوژی چیزی متمایز از رویکرد آسیب اجتماعی است. آسیب اجتماعی از نظر پدی هیلارد، مطالعه آسیب‌های اجتماعی، صرف‌نظر از رابطه آنها با جرم، عدالت جنایی یا جرم‌شناسی، مطالعه

123. Paddy Hillyard and Steve Tombs, *From Social Harm to Zemiology a Critical Introduction* (London: Routledge Press, 2021), 76.

مجموعه‌ای مستقل از پدیده‌ها و کنشگری‌های آسیب‌زای حکومتی است، یعنی به عنوان گفتمانی جدید که در موضوع زمیولوژی^{۱۲۴} قرار می‌گیرد.

در دیدگاه آسیب اجتماعی‌شناسی، پژوهشگران سعی می‌نمایند رفتارهای آسیب‌زای حکومتی را فراتر از رویکرد جرم‌شناسی و عنصر جرم، مورد شناسایی قرار دهند، زیرا همان‌گونه که استنلی کوهن^{۱۲۵} به نقل از میشل فوکو بیان می‌نماید: «از آنجا که جرم‌شناسی دانشی برای شناخت و مدیریت رفتار انسان است، این علم هزینه مدیریت و اعمال قدرت توسط حکومت را کاهش می‌دهد و گستره قدرت را تا اعماق روح انسان‌ها نفوذ می‌بخشد، لذا این تکنولوژی علمی سیاسی بدن (جرم‌شناسی) برای مطیع‌سازی و مقیدسازی انسان به کار می‌رود، با این وصف جرم‌شناسی می‌تواند به بازتولید قدرت حکومتی کمک نماید.»^{۱۲۶} لذا زمیولوژی یک زمینه مطالعاتی در کنار جرم‌شناسی برای شناسایی رفتارهای آسیب‌زای حکومتی می‌باشد، افزایش حس بی‌عدالتی، ناامنی و گسترش فقر و بیکاری، نقض گسترده کرامت انسانی از جمله شرایط و وضعیت خاصی است که توجه به این رفتارها را لازم می‌نماید.^{۱۲۷} اگر در جرم‌شناسی تأکید بر آسیب‌های سطح فردی است، زمیولوژی بر آسیب‌های مرتبط با حکومت و شرکت‌ها می‌پردازد، لذا به تعبیر سیمون پمبرتون انگاره زمیولوژی به دنبال ارائه یک لنز جایگزین است که فراز و نشیب‌های زندگی معاصر را نشان دهد، وی معتقد است که در انگاره جامع زمیولوژیک به آسیب‌های اجتماعی ناشی از اعمال عمدی حکومت پرداخته نمی‌شود، بلکه این آسیب‌ها ناشی از غفلت یا بی‌تفاوتی اجتماعی حکومت است.^{۱۲۸} لذا دیدگاه زمیولوژی در شناسایی رفتارهای آسیب‌زای حکومتی به خارج از قلمرو فردی و جرایم خیابانی می‌رود و به دنبال در نظر گرفتن آسیب‌های اجتماعی و نهادی هستند که تأثیرات بسیار بیشتری بر بسیاری از افراد دارند؛ بنابراین تمرکز آسیب اجتماعی‌شناسان بر اعمالی هستند که اغلب در مقیاس‌های بزرگ‌تر و خارج از حاکمیت قانون رخ می‌دهند. از این منظر، مطالعه آسیب‌های فراگیر و گسترده مستلزم آن است که ما به نهادهای قدرتمند، ساختارهای اجتماعی، نخبگان سیاسی و حکومت بپردازیم. ویکتوریا کینینگ^{۱۲۹} و استیو تامبس در کتاب از آسیب اجتماعی تا زمیولوژی به عنوان

124. Zemiology.

125. Stanly Cohen

126. Stanly Cohen, *Visions of Social Control Crime, Punishment and Classification* (New York: Polity Press, 2007), 25.

۱۲۷. عبداللهی، پیشین، ۶۴.

128. Pemberton, op.cit., 75.

129. Victoria Kenning.

نمونه، به مرگ و میر زمستانی در کشورهای اتحادیه اروپا به عنوان یک رویکرد زیملوژیک در مطالعه رفتارهای آسیب‌زای حکومتی می‌پردازد.^{۱۳۰} همچنین می‌توان به نمونه‌های دیگری از این رویکرد، همچون، فقر گسترده و بروز زندگی عریان^{۱۳۱} ناشی از اجرای سیاست‌های اقتصادی نتولیبرال توسط برخی حکومت‌ها اشاره نمود.

۵- پاسخ به رفتارهای آسیب‌زای حکومتی

مکاتب مختلف حقوقی و جرم‌شناسی، دیدگاه‌های مختلفی از جرایم و علل وقوع آن ارائه داده‌اند. برخی از این مکتب‌ها درصدد بازشناسی سایر علل وقوع جرم، از جمله جنبه‌های ساختاری آن و برخی دیگر درصدد تأکید صرف بر جنبه‌های زیستی- روانی جرم هستند که بر مبنای هر یک از این دیدگاه‌ها می‌توان نوع خاصی از پاسخ را تجویز کرد. مسأله اینجاست که آیا نظریه‌های سنتی نظیر کنترل اجتماعی، یادگیری اجتماعی، فشار و انتخاب عقلانی می‌توانند به عنوان مبنای پاسخ‌ها قرار گیرند، یا اینکه باید از نظریه‌های سنتی عبور کرد و در پرتو رویکردهای انتقادی نظیر آسیب اجتماعی‌شناسی (زیملوژیک) پاسخ جرایم/ آسیب‌های حکومتی را ترسیم نمود؟ از سوی دیگر نظر به اینکه حقوق کیفری تا به امروز عموماً به مسؤولیت فردی تأکید داشته است، آیا می‌توان مسؤولیت نهادی را برای حکومت در نظر گرفت؟ در ضمن با توجه به اینکه در اصل مسؤولیت‌های کیفری حکومت‌ها در قوانین موضوعه بازتاب نمی‌یابد، آیا می‌بایست از رهیافت‌های تجویزی در جهت مواجهه با آسیب‌های حکومتی بهره گرفت؟

در رویکرد آسیب اجتماعی‌شناسی به رفتارهای آسیب‌زای حکومتی، نمی‌توان مواجهه و پاسخ به این نوع آسیب‌ها را تنها در نظام عدالت جنایی جست‌وجو نمود، بلکه پاسخ به رفتارهای آسیب‌زای حکومت را می‌توان در سه گونه (واکنشی، کنشی و پایشی) مورد بررسی قرار داد.

۵-۱- پاسخ‌های واکنشی

شاید آنچه در ابتدای امر به ذهن متبادر می‌شود این باشد که سهل‌ترین نوع مواجهه و پاسخ به کنشگری‌های آسیب‌زای حکومت، پاسخ‌های واکنشی (خاصه حقوق کیفری) است، لیکن این نوع پاسخ، با چالش‌های اساسی همچون عدم جرم‌انگاری رفتارهای آسیب‌زای حکومتی، وجود اصل حاکمیت، نبود عمد و قصد حکومت، عدم احراز رابطه سببیت بین آسیب‌های وارده با کنشگری حکومت

130. Victoria Canning and Steve Tombs, *From Social Harm to Zemiology a Critical Introduction* (London: Routledge Press. 2021), 76.

۱۳۱. جورجو آگامبن، وضعیت استثنایی، ترجمه و تحقیق پویا ایمانی (تهران: انتشارات نشر نی، ۱۳۹۵)، ۷.

و پیوند جرم‌شناسی با قدرت حکومتی مواجه است، زیرا به طور سنتی و به موجب نظام حقوقی رومی - ژرمنی و برخلاف نظام حقوقی کامن لا، اشخاص حقوقی مانند حکومت از نظر کیفری مسؤل شناخته نمی‌شوند^{۱۳۳}، بلکه تنها اشخاص حقیقی از نظر کیفری مسؤل شناخته می‌شوند، هرچند در سال‌های اخیر برخی تغییرات در نظام حقوقی این کشورها صورت گرفته که مسؤلیت کیفری را به اشخاص حقوقی هم گسترش می‌دهد، نظیر آنچه در قوانین کیفری در مورد «جرایم سازمان‌یافته» و «یقعه‌سفیدها» صورت گرفته است. بی‌تردید یکی از مهم‌ترین اقدامات بین‌المللی به عنوان یک پاسخ واکنشی به کنشگری‌های مجرمانه حکومت‌ها پیش‌نویس ماده ۱۹ کمیسیون حقوق بین‌الملل سازمان ملل متحد در سال ۱۹۷۶ بود که توسط روبرتو آگو^{۱۳۳} گزارشگر ویژه در خصوص مسؤلیت دولت پیشنهاد شده بود که متأسفانه با مخالفت برخی کشورها (از جمله فرانسه و ایالات متحده) روبرو گردید و اجرایی نگردید. با این وصف حکومت‌های ملی تمایلی به جرم‌انگاری کنشگری‌های جرم‌زا / آسیب‌زای خود ندارند و از سوی دیگر با رد ماده ۱۹ پیش‌نویس کمیسیون حقوق بین‌الملل، به نظر می‌رسد، اجماعی بین‌المللی برای یک پاسخ واکنشی در برابر رفتارهای آسیب‌زای حکومت وجود نداشته باشد. البته برخی محققان به مداخلات بشردوستانه و مسؤلیت حمایت در واکنش به رفتارهای مجرمانه حکومت‌ها اشاره می‌نمایند^{۱۳۵} که البته مبنای این سازکارها برگرفته از نظم هنجارین جهانی در قالب اصول و قواعد حقوق بین‌الملل و حقوق نرم می‌باشد و اساساً مبتنی بر ظرفیت‌های واکنش کیفری یک نظام حقوقی نمی‌باشد.^{۱۳۶}

۵-۱-۱- امکان‌سنجی پاسخگو کردن حکومت در پرتو آسیب‌دیده

به طور سنتی حقوق‌دانان بر این باورند که مسؤلیت کیفری هر شخصی منوط به احراز عمد یا تقصیر وی می‌باشد.^{۱۳۷} بر پایه این نظر، حقوق‌دانان فقط شخص حقیقی را مسؤل رفتار خویش می‌دانند و مسؤلیت کیفری اشخاص حقوقی را به دلیل آنچه فقدان سوءنیت می‌نامند، نمی‌پذیرند، این دیدگاه باعث غفلت جرم‌شناسی و نظام عدالت جنایی از مطالعه آسیب‌های اجتماعی ناشی از کنشگری‌های جرم‌زا / آسیب‌زای حکومت‌ها گردیده است، درحالی‌که آثار و تبعات این‌گونه جرایم و آسیب‌ها بسیار گسترده‌تر از پیامدهای

۱۳۲. مهدی عبدی، مسؤلیت کیفری اشخاص حقوقی در حقوق ایران و فرانسه (تهران: انتشارات مجد، ۱۳۹۴)، ۲۹. 133. Roberto Agu.

۱۳۴. علیرضا ابراهیم گل، مسؤلیت بین‌المللی دولت (تهران: انتشارات شهر دانش، ۱۳۹۸)، ۱۲۶.

۱۳۵. محسن حسن‌وند، مسؤلیت حمایت (تهران: انتشارات مجد، ۱۳۹۶)، ۲۱۹.

۱۳۶. شاهرخ شاکریان، شناخت حقوق نرم در نظام بین‌الملل (تهران: انتشارات میزان، ۱۳۹۲)، ۳۱.

۱۳۷. غلامی، درآمدی بر آسیب اجتماعی‌شناسی، پیشین، ۱۲.

یک جرم عمدی می‌باشد، به لحاظ این غفلت و عدم واکنش حقوق کیفری، ممکن است، حکومت‌ها نسبت به آثار آسیب‌های اجتماعی ناشی از سیاست‌ها، تصمیم‌ها و اقدامات اجرایی خود بی‌اعتنا باشند یا چنان‌که باید، توجه نداشته باشند. در پرتو این استدلال، آسیب اجتماعی‌شناسان خواهان توجه بیشتر به آسیب‌هایی نظیر نقض حقوق بشر، فقر، مخاطرات طبیعی، فساد سیستماتیک حکومت و ... هستند. این امر لزوم پیش‌بینی مسؤولیت کیفری حکومت را ضروری می‌سازد. هر چند در عرصه آسیب‌های بین‌المللی، می‌توان معاهده صلح و رسای را سنگ‌بنای نهاد حقوقی مسؤولیت بین‌المللی حکومت محسوب نمود،^{۱۳۸} لیکن تاکنون تنها یک تجربه در مورد محکومیت سازمانی حکومتی در عرصه حقوق کیفری بین‌المللی وجود داشته است که آن تجربه مربوط به دادگاه نورنبرگ است که دادگاه، ستاد رهبری ارتش نازی، گشتاپو را مجرم اعلام نمود.^{۱۳۹} به‌طور کلی هرچند برخی محققان به عدم قابلیت انتساب رفتار مجرمانه به حکومت معتقدند لیکن علی‌رغم این موضوع، به نظر می‌رسد امکان پاسخگو نمودن حکومت و حتی پاسخ کیفری به رفتارهای آسیب‌زای حکومتی وجود دارد، زیرا بحث قصد و عمد و رابطه سببیت به نوعی در مورد اشخاص حقوقی هم به‌خصوص در مورد حکومت وجود دارد؛ زیرا زمانی که حکومت چه به صورت قانونی^{۱۴۰} چه به صورت بالفعل^{۱۴۱} به اعمال قدرت و کنشگری می‌پردازد، لازم نیست که مانند اشخاص حقیقی صرفاً به دنبال علم واقعی (قصد و اراده مجرمانه) حکومت در بروز آسیب‌های وارده بود، بلکه عنصر روانی رفتار آسیب‌زای حکومتی را می‌توان مبتنی بر: ۱- مسؤولیت مطلق ۲- علم اعتباری و ۳- معیار «حتماً باید می‌دانسته» است قرار داد^{۱۴۲} و همان‌گونه که در حقوق بین‌الملل مطرح است در این‌گونه موارد هم وحدت ملاک گرفت.^{۱۴۳} از سوی دیگر با توجه به فرسایش اصل حاکمیت دولت‌ها و سمت و سوی این اصل از مصونیت به سوی مسؤولیت و محدودیت‌های کنشگری حکومت و همچنین وجود نظم هنجارین در پرتو حقوق نرم و جهانی شدن می‌توان کنشگری‌های آسیب‌زای حکومت و یا حتی غفلت‌های فاحش آن را بعضاً مجرمانه توصیف نمود.

۱۳۸. همان، ۱۲۲.

۱۳۹. همان، ۱۲۲.

140. De jure.

141. De facto.

142. Must Have Know.

۱۴۳. حسین آقایی جنت‌مکان، محاکمه قدرت (تهران: کتابخانه گنج دانش، ۱۳۸۶)، ۱۰۸.

۵-۲- پاسخ‌های کنشی

پاسخ‌ها به رفتارهای آسیب‌زای حکومت، فقط واکنشی، و در قالب انگارهٔ مسؤلیت کیفری، مدنی و ترمیمی نمی‌باشد، بلکه گاهی می‌بایست نقشی فعال داشت و درصدد انتظام‌بخشی به سیاست‌های عمومی حکومت بود، به نحوی که رفتار حکومت نسبت به مردم کرامت‌مدار گردد. پاسخ‌های کنشی، برخلاف جنبهٔ منفعلانه و گذشته‌نگر پاسخ‌های واکنشی می‌باشد، الزام حکومت به ارائهٔ دلایل سیاست‌گذاری‌های عمومی خود، جزئی جدائی‌ناپذیر از اصل حاکمیت قانون به مثابهٔ بنیادی‌ترین اصل حقوق عمومی است. سؤالی که مطرح می‌شود این است که تا چه حد حاکمیت قانون می‌تواند تأمین‌کنندهٔ اصل الزام به بیان دلایل سیاست‌گذاری عمومی حکومت باشد؟ در پاسخ می‌توان قائل بر آن بود که از آنجاکه در حاکمیت قانون، شفاف‌سازی و مبارزه با فساد و حکمرانی مطلوب همیشه مدنظر است، ارائهٔ دلایل سیاست‌گذاری‌های عمومی حکومت هم جزئی از حاکمیت قانون و در جهت جلوگیری از اتخاذ تصمیمات و سیاست‌های آسیب‌زای حکومت نقش مؤثری دارد.

عدم توجه حکومت به ارائهٔ دلایل سیاست‌گذاری‌های عمومی و تصمیمات باعث می‌شود که نحوهٔ اعمال قدرت سیاسی آن حکومت، مبتنی بر حاکمیت قانون نباشد. همچنین تأکید بر ارائهٔ دلایل سیاست‌گذاری‌های عمومی حکومت، هم بُعد شکلی و هم بُعد ماهوی حاکمیت قانون را تقویت می‌نماید.^{۱۴۴} لذا بر این پایه، حکومت باید معیارهای ماهوی و بنیادین معینی را محقق کند که در این میان حکومتی که بر اساس حاکمیت قانون ملتزم به ارائهٔ دلایل سیاست‌گذاری‌های عمومی نباشد نظامی مبتنی بر نتایج عادلانه نخواهد بود، زیرا ارائهٔ دلیل تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری توسط حکومت، جزء ضروری رویکرد شکلی به حاکمیت قانون است. بر اساس این رویکرد، همهٔ آنچه حاکمیت قانون مستلزم آن است، این امر می‌باشد که حکومت هر آن چیزی را که انجام می‌دهد به روشی پیش‌بینی‌پذیر و منسجم انجام داده و آن را با ارائهٔ دلایل سیاست‌گذاری عمومی موجه می‌سازد. به همین ترتیب، ارائهٔ دلایل سیاست‌گذاری‌ها و تصمیمات می‌تواند برداشت ماهوی از حاکمیت قانون را محقق نماید. الزام تصمیم‌گیران حکومتی به ارائهٔ دلایل سیاست‌گذاری‌های عمومی آنها نسبت به دیگر روش‌ها و شکل‌های تصمیم‌گیری، شهروندان را بیشتر در برابر رفتارهای آسیب‌زای حکومتی محافظت می‌نماید.

۱۴۴. مهدی رضایی و نیما خسروی، «نسبت‌سنجی اصل الزام به بیان دلایل تصمیمات و حاکمیت قانون»، فصلنامه

پژوهش‌های حقوق عمومی ۶۱(۱۳۹۷)، ۸۲.

آلن ترور^{۱۴۵} معتقد است، ارائه دلایل سیاست‌گذاری توسط حکومت، می‌تواند همواره به مثابه کارکردی کرامت‌گرا و مبتنی بر کرامت انسانی فهم شود.^{۱۴۶}

۵-۳- پاسخ‌های پایشی

سومین گونه از پاسخ به رفتارهای آسیب‌زای حکومتی در کنار پاسخ‌های واکنشی (کیفری - مدنی) و کنشی (اصل الزام به بیان دلایل سیاست‌گذاری‌های عمومی حکومت)، پاسخ‌های پایشی می‌باشد؛ که منظور از این پاسخ‌ها این است که دیگر حکومت، تنها سهام‌دار قدرت نمی‌باشد و بازیگران جدیدی، همچون بازار، مردم و جامعه مدنی در تحدید قدرت حکومت و پایش قدرت سیاسی نقش‌آفرینی می‌نمایند. مشکلات و چالش‌هایی که جوامع امروزه با آنها مواجه‌اند، ماهیتی شبکه‌ای و ریزومی^{۱۴۷} یافته‌اند، به گونه‌ای که ناکارایی و اثربخش نبودن روش‌های متکی بر دیدگاه‌های صرفاً حکومتی و بخشی‌نگر را آشکار ساخته است.^{۱۴۸} مسائل و چالش‌های امروزه فراتر از مرزهای سنتی اقتدار نهادی حکومت قرار می‌گیرد، به طوری که حل آنها نیازمند اراده و تمرکز راهبردی و همکاری و هماهنگی به منظور دستیابی به سیاستی جامع در برنامه‌ریزی و کاربست اقدامات بلندمدت کارآمد از طریق مشورت و مشارکت با بازار، جامعه مدنی و مردم است. لذا آشکال جدیدی از رهبری در حال ظهور است که به طور مستمر در حال گذار از انحصار قدرت و تضعیف ساختارهای تصمیم‌گیری متمرکز بالا به پایین می‌باشد، بدیهی است تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری‌های عمومی چندسطحی قطعاً می‌تواند به عنوان یک ابزار پایشی در پاسخ و کاهش کنشگری‌های آسیب‌زای حکومت مؤثر باشد. میخائیل اتکینسون^{۱۴۹} نیز در همین راستا معتقد است حکومت‌ها برای تحقق اهداف عمومی در کنار اصلاحات درونی، لازم است، به ایجاد روابط متقابل مبتنی بر اعتماد و مشارکت با بنگاه‌های خصوصی، انجمن‌ها و دیگر ذی‌نفعان بپردازند.^{۱۵۰}

145. Allan Trevor.

146. Allan Trevor, «Procedural Fairness and The Duty of Respect», *Oxford University Press* 3(1998), 509.

۱۴۷. ریزوم (Rhizome) اصطلاحی است که توسط ژیل دلوز فیلسوف فرانسوی از زیست‌شناسی وارد فلسفه شده است، در واقع تئوری ریزوم به چندگانگی بها می‌دهد و ریزوم، بازیگران گوناگون و متعدد را به هم وصل می‌نماید.
۱۴۸. ولی‌اله وحدانی‌نیا، «سیاست‌گذاری عمومی متأخر: گذار از حکومت محوری به حکمرانی»، فصلنامه دولت پژوهی ۱۸(۱۳۹۸)، ۱۳۱.

149. Michael Atkinson.

150. Michael Atkinson and William D. Coleman, «Strong States and Weak States: Sectoral Policy Networks in Advanced Capitalist Economies», *British Journal of Political Science* 1(1989), 54.

حکمرانی افقی^{۱۵۱} یا حکمرانی بدون حکومت، در توسعه پارادایم حکمرانی پدیدار شده است. این نوع الگوواره مبتنی بر روند برون‌سپاری ارائه خدمات عمومی به بخش‌های خصوصی و غیرانتفاعی است. حکمرانی، روایتگر تغییر پارادایمی است که متضمن دربرگرفتن مؤسسات و بازیگران درون و بیرون حکومت، شبکه خود حکمران (مستقل) بازیگران، تعادل حق و مسؤولیت برای همه شرکت‌کنندگان در فرآیند وابستگی قدرت بین مؤسسات مختلف، و گذار از هدایت آمرانه حکومت به مذاکره و اجماع میان ذی‌نفعان و در نهایت مشارکت دادن تمامی ذی‌نفعان در فرآیند سیاست‌گذاری عمومی از سوی حکومت است.^{۱۵۲} زیرا که همین اجماع و مذاکره در تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌گذاری عمومی موجب پایش و متعاقب آن پالایش رفتار حکومت در بروز رفتارهای آسیب‌زا می‌باشد. این تغییر الگوواره که در راستای افزایش قابلیت و ارتقای عمل حکومت است، متضمن رویکردی غیر متمرکز و شبکه‌ای به‌جای تمرکزگرایی و حکومت‌محوری می‌باشد. این رویکرد جهت حل مسائل عمومی، به جای نهاد و برنامه، بر مجموعه وسیعی از ابزارهای سیاستی یا فناوری‌های اقدام عمومی متمرکز است که روشی برای سیاست‌گذاری عمومی مبتنی بر بازآفرینی نقش حکومت است که ظهور اشکال جدیدی از حکمرانی شبکه‌ای، چندسطحی و چندذی‌نفعی را در پی داشته است. این کنسرسیوم متشکل از حقوق و مسؤولیت‌ها، خود به عنوان فیلتری عمل می‌نماید تا حکومت‌ها نتوانند تحت عنوان انحصار قدرت، اقدام به سیاست‌گذاری‌های عمومی بپردازند که این امر نیز از بروز آسیب‌های گسترده ناشی از کنشگری انحصاری حکومت جلوگیری می‌نماید.

۶- رهیافت‌های تجویزی

افزون بر پاسخ‌های واکنشی، کنشی و پایشی، در پاسخ‌گذاری به رفتارهای آسیب‌زای حکومت، می‌توان از رهیافت‌های تجویزی هم به‌منظور هنجارمند نمودن کنشگری‌های حکومت استفاده نمود. برای پاسخ به کنش‌های آسیب‌زای حکومت، لزوماً نمی‌بایست به سراغ ساز و برگ کیفری و حقوقی رفت، بلکه می‌بایست کنشگری‌های حکومت را در شبکه‌ای از هنجارمندی‌های مبتنی بر حاکمیت قانون، حکمرانی مطلوب، توسعه انسانی، دولت حقوقی انسان‌مدار، حقوق شهروندی، حقوق نرم و ایستارهای هنجارین حقوق بشری قاعده‌مند ساخت.

151. Horizontal Governance.

۱۵۲. همان، ۱۴۴.

۶-۱- نقش حکمرانی مطلوب و توسعه انسانی^{۱۵۳}

حکمرانی مطلوب^{۱۵۴} از نظر بانک جهانی ناظر بر اتخاذ سیاست‌های قابل پیش‌بینی و صریح حکومت، پاسخگویی حکومت در قبال فعالیت‌های خود، مشارکت فعال افراد جامعه در امور اجتماعی و سیاسی و نیز برابری همه افراد در برابر قانون می‌باشد.^{۱۵۵} به طوری که می‌توان گفت حکمرانی مطلوب، تمرین مدیریت (سیاسی، اقتصادی، اجرایی و ...) منابع یک کشور برای رسیدن به اهداف تعیین شده می‌باشد. این تمرین دربرگیرنده راهکارها و نهادهایی است که افراد و گروه‌های اجتماعی از طریق آن، توانایی دنبال کردن علایق و حقوق قانونی خود را با توجه به محدودیت‌ها داشته باشند. حکمرانی مطلوب در جهت هنجارمند نمودن کنشگری‌های حکومت دارای شش شاخص پاسخگویی، ثبات سیاسی، کارایی و اثربخشی حکومت، کیفیت قوانین و مقررات، حاکمیت قانون و کنترل فساد می‌باشد.^{۱۵۶} لذا در پرتو شاخص‌هایی همچون شاخص‌های پاسخگویی حکومت، شفافیت، کنترل فساد و حاکمیت قانون می‌توان کنشگری‌های حکومت را هنجارمند نمود. همچنین در خصوص شاخص توسعه انسانی تا قبل از سال ۱۹۹۰ معیار اصلی توسعه‌یافتگی رفاه کشورها، عمدتاً تولید ناخالص داخلی^{۱۵۷} بود، اما نابسندگی شاخص‌های یاد شده در ملاحظه همه واقعیت‌ها، مانند مباحث انسانی که از ماهیتی پیچیده، چندبعدی و سیال برخوردارند از یک سو و عدم توجه به برخی مؤلفه‌های پنهان اثرگذار بر فرآیند توسعه، مانند موضوعات زیست‌محیطی، باعث توجه به شاخص توسعه انسانی در رفاه افراد جامعه شد. لذا شاخص توسعه انسانی که به ارزیابی وضعیت سلامت، آموزش و سطح زندگی افراد می‌پردازد، سیمای به نسبت جامعی از عملکرد حکومت در حرکت به سوی رفاه و سعادت افراد جامعه ارائه می‌نماید که در ایجاد یک شبکه هنجاری در تعدیل رفتار حکومت و پاسخ‌گذاری پیش‌دستانه به رفتارهای آسیب‌زای آن نقش مؤثری ایفا می‌نماید.

۶-۲- دولت حقوقی انسان‌مدار

به‌طورکلی، در هر نظام حقوقی دو گفتمان غالب «قدرت» و «شهروندی» وجود دارد که به تمامی

153. Human Development.

154. Good Governance.

۱۵۵. به نقل از: سیدنظام‌الدین مکیان و مزده بی‌باک، «تأثیر حکمرانی خوب بر توسعه انسانی: یک تحلیل بین‌کشوری»، فصلنامه علمی دانشگاه آزاد اسلامی (۱۳۹۳)، ۱۳۱.

۱۵۶. فتاح شریف‌زاده، «حکمرانی خوب و نقش دولت»، مجله فرهنگ مدیریت (۱۳۸۲)، ۱۰۱.

157. GDP.

جنبه‌های حقوق عمومی معنا می‌دهند و در واقع محتوای نظم دولت حقوقی، میان دو گفتمان دیگر در نوسان است.^{۱۵۸} گفتمان دولت حقوقی، گفتمانی است که به این نظم گفتمانی افزوده می‌شود و حاوی گزاره‌هایی است که دو گفتمان کنار خویش، یعنی گفتمان‌های قدرت و شهروندی را به یکدیگر متصل می‌نماید. با توجه به مطالب اشاره شده می‌توان غایت دولت حقوقی را تضمین و حمایت از حق‌ها و آزادی‌های شهروندی دانست. لذا رویکرد اصلی در این مفهوم حمایت از شهروندان، حمایت مؤثر از حق‌ها و آزادی‌های بنیادین شهروندان و اساساً مهار حکومت است تا در پرتو آن بتواند از بروز رفتارهای آسیب‌زای حکومتی جلوگیری نماید.

دولت حقوقی در نظریه‌های اندیشمندان آلمانی در وهله نخست وجهی انسان‌مدارانه دارد، بدین معنا که نقش شهروندان و حق‌ها و آزادی‌های آنان در چهارچوب نظری اندیشمندان آلمانی بسیار پررنگ است.^{۱۵۹} حتی در بسیاری موارد، اندیشه جهانی کانت بر این نحله فکری تأثیر بسیار نهاده است و اندیشه کانت برای شناخت جریان فکری «دولت حقوقی انسان‌مدار» بسیار کلیدی است. امانوئل کانت^{۱۶۰} واژه دولت حقوقی را در مفهوم ایده «جمهوری» به کار می‌برد. دولت جمهوری در نظر او دولتی است که در آن حقوق، حاکم است، دولتی که در آن اعمال قدرت سیاسی بر اساس قانون است و نه خودسرانه.^{۱۶۱} دولت حقوقی کانت با سه اصل پیشینی شناسایی می‌شود: آزادی، برابری و خودمختاری سیاسی. باید توجه داشت که برخلاف دولت حقوقی در مفهوم نوین، دولت حقوقی در مفهوم موردنظر کانت با حقوق موضوعه محدود نمی‌شود، بلکه این اصول عقلانی هستند که دولت را محدود می‌کنند؛ بنابراین در اندیشه کانت، سه عنصر بنیادین دولت حقوقی یعنی تضمین حق‌ها و آزادی‌های بنیادین شهروندان، قانون‌مداری و برابری را می‌توان یافت. در میان اندیشمندان آلمانی، کارل ون روتک^{۱۶۲} نیز در ارائه مفهوم کانتی دولت حقوقی در قوانین اساسی نقش مهمی داشت، زیرا در نگرش وی، قانون اساسی مستلزم قانونگذاری توسط پارلمان است، و این نوع قانونگذاری تنها راه تحقق اراده عمومی و گذار از «دولت مبتنی بر قدرت» به «دولت حقوقی» است.^{۱۶۳}

۱۵۸. محمدرضا ویژه، مبانی نظری و ساختار دولت حقوقی (تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۹۶)، ۸.

۱۵۹. همان، ۴۴.

160. Immanuel Kant.

۱۶۱. همان، ۴۵.

162. Carl Von Rotteck.

۱۶۳. همان، ۵۱.

۳-۶- دگر‌دیسی در فلسفه سیاسی: از رئالیسم هابزی به لیبرالیسم کانتی

توماس هابز، فیلسوف سیاسی مشهور انگلیسی آغازگر به‌کارگیری عقلانیت و استدلال در اندیشه‌های سیاسی و انسان‌شناسی بود، وی از هرج و مرج و آسیب‌های جنگ، به صلح روی می‌آورد، وی ناامنی، بی‌اعتمادی و جنگ را وضع طبیعی و صلح را منوط به اعتماد و اعتماد را امری ساختگی دانست که با ترس و متابعت از دولت محقق می‌شود و در نهایت صلحی ساختگی و شکننده را به ارمغان می‌آورد. دیدگاه وی مبتنی بر ترس و حداقلی است،^{۱۶۴} این دیدگاه منجر به پیدایش رئالیسم سیاسی گردید که به دولت توصیه می‌کند روابط بین‌المللی خود را بر اساس اصل منافع ملی تنظیم نماید. حاصل این رویکرد نقض جدی حقوق انسانی است که با نادیده گرفتن عدالت، صلح را جست‌وجو می‌نماید و عدالت را قربانی صلح می‌نماید و لذا رئالیسم سیاسی هابزی (صلح هابزی) مبتنی بر صلح سلبی یا منفی است که فقط ناظر به «نبودن جنگ» می‌شود و ممکن است با قبول وضعیت‌های ناعادلانه همراه باشد.^{۱۶۵} در مقابل، امانوئل کانت فیلسوف شهیر آلمانی در عصر روشنگری با ارائه فلسفه اخلاق‌گرای خود، تحقق صلح در جامعه بین‌المللی را منوط به تحقق دموکراسی در نظام حقوق داخلی، تضمین مشارکت سیاسی مردم در حکومت، عضویت دولت‌ها در سازمان‌های بین‌المللی و به رسمیت شناختن حقوق اتباع خارجی دانست، اندیشه‌ای حداکثری که سنگ بنای لیبرالیسم سیاسی را بنا نهاد.^{۱۶۶} صلح کانتی به شرایط اجتماعی اشاره دارد که در آن استثمار به حداقل رسیده یا از بین برود و خشونت آشکار یا پدیده خشونت ساختاری نیز وجود نداشته باشد، به عبارت دیگر صلح مثبت، مبتنی بر گذار از حداقل شرایط صلح به سمت حداکثرسازی وضعیت‌هایی است که در آن زندگی پایدار انسان در محیط‌های مختلف اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اکولوژی فراهم گردد. از مهم‌ترین مؤلفه‌های صلح جاویدان کانت (صلح مثبت)، از بین بردن بسترهای آسیب‌های اجتماعی از جمله خشونت ساختاری حکومت است؛ و تنها از طریق یک صلح ایجابی (صلح کانتی) است که می‌توان به کاهش آسیب‌های ناشی از کنشگری‌های حکومت

بپردازیم.^{۱۶۷}

۱۶۴. سیدمصطفی شهرآیینی، «تفسیر هابز از سرشت انسان و تأثیر آن در شکل‌گیری فلسفه سیاسی او»، مجله پژوهش‌های فلسفی ۲۰(۱۳۹۷)، ۸۵.

۱۶۵. زهره موسوی‌فر، «بازتاب فلسفه سیاسی هابز و کانت راجع به صلح در توسل به عدالت کیفری بین‌المللی»، فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل ۳۰(۱۳۹۷)، ۷۵.

۱۶۶. همان، ۱۱۸.

۱۶۷. همان، ۱۱۳.

۶-۴- حقوق نرم و اصول حقوق بشری

برخلاف دیدگاه سنتی، مبنی بر لزوم وجود معیار قانونی (انگاره مضیق جرم) برای شناسایی کنشگری‌های جرم‌زا و آسیب‌زای حکومتی، در دهه‌های اخیر، مفاهیمی مطرح گردیده است که مبنای آن لازم نبودن استفاده از ضمانت اجرای‌های قانونی به شکل رسمی در پاسخ‌گذاری به کنشگری‌های حکومت می‌باشد. حقوق نرم،^{۱۶۸} از مهم‌ترین مفاهیم شکل گرفته بر اساس دیدگاه اخیر است که با وجود نداشتن نیروی الزام‌آور از منظر اصول حقوقی، در عمل دارای تأثیرات گسترده‌ای است.^{۱۶۹} لذا حقوق نرم چه به شکل اسنادی آن مانند توصیه‌نامه‌های کمیسیون اروپا که به قصد اجرا از سوی حکومت‌های عضو اتحادیه و خطاب به آن صادر می‌شود و یا به شکل غیراسنادی، دارای قدرت تأثیرگذاری عملی بر رفتار حکومت‌ها می‌باشد که در قالب عرف و حقوق بین‌الملل عرفی یا اصول کلی حقوق می‌تواند از رفتارهای آسیب‌زای حکومتی جلوگیری و یا آن را به عنوان کنش‌های آسیب‌زا شناسایی نماید، در واقع مزایای حقوق نرم نشان می‌دهد می‌توان از این مکانیسم در کنار حقوق سخت (انگاره مضیق قانون کیفری) برای شکل دهی وهنجارمندی رفتارهای حکومتی استفاده نمود.

کارل مانهایم^{۱۷۰} جامعه‌شناس مجارستانی، هر دو مفهوم ایدئولوژی و اتوپیا را حالت‌هایی می‌داند که ناسازگار با واقعیت هستند، با این تفاوت که کوشش «ایدئولوژی» کتمان واقعیت‌ها اما کوشش «اتوپیا» فراتر رفتن از واقعیت‌ها است.^{۱۷۱} مانهایم با ایدئولوژی مخالفت می‌کند و آن را پندارهای کاذبی معرفی می‌کند، اما از دیدگاه او اتوپیاها تحقق‌پذیر هستند.^{۱۷۲} وی براین باور است که آزادی‌های امروز برای انسان، روزگاری اتوپیایی به‌شمار می‌رفتند، از بین بردن بردگی در روزگاری که اکثریت جامعه اسیر و مغلوب اقلیتی ارباب بودن، یک اتوپیا برای بشریت بود.^{۱۷۳} از سوی دیگر واقع‌گرایانی همچون توسیدید^{۱۷۴}، آزاد

۱۶۸. حقوق نرم (Soft Law) به اصول، سیاست‌ها، هنجارها و قواعدی گفته می‌شود که در شکل یک نظام هنجارین رفتاری، در کنار قواعد حقوقی، برای تغییر رفتار تابعان حقوق بین‌الملل و اعلام رفتار مطلوب در جامعه بین‌المللی به کار برده می‌شود.

۱۶۹. عبدالحسین شیروی، «حقوق نرم»، فصلنامه مطالعات حقوق تطبیقی ۱ (۱۳۹۲)، ۲۵۲.

170. Karl Mannheim.

۱۷۱. کارل مانهایم، جامعه‌شناسی شناخت، ترجمه و تحقیق منوچهر آشتیانی (تهران: نشر قطره، ۱۳۸۴)، ۳۹.

۱۷۲. همان، ۴۰.

۱۷۳. همان، ۴.

۱۷۴. از بزرگ‌ترین تاریخ‌نویسان یونان بوده است.

شدن انسان از رابطه بردگی را غیرواقعی می‌خواند و حکم به بردگی محتوم اقوام بشری می‌دهد. مانهایم معتقد است وقتی در جامعه‌ای به اُتوپیا توجه نمی‌شود، این عدم توجه به اُتوپیا به منزله این است که اراده بشری تا حد اشیاء و روزمرگی تقلیل پیدا می‌کند، به نحوی که نابودی اُتوپیا به ایجاد موقعیت ایستایی منجر می‌شود که در آن انسان تا حد یک شیء پست تقلیل می‌یابد. آرمان‌شهر را می‌توان به مثابه یک شاخص در نظر گرفت که مفاهیمی همچون، آزادی، حقوق بشر و حقوق بنیادین انسانی همه از اُتوپیا برگرفته شده است. بسیاری از آنچه امروزه بشر با آن زندگی می‌کند و جزء ملزومات دنیای جدید شده است، روزگاری اُتوپیای بشر محسوب می‌شدند. لذا اگر زمیولوژی را به عنوان یک رئالیسم آرمان‌گرایانه^{۱۷۵} تلقی کنیم، این رویکرد، به یک شاخص اندازه‌گیری، به عنوان ابزار نقد جامعه تبدیل می‌شود. بدون زمیولوژی ما نمی‌توانیم یک رویکرد انتقادی به نظم موجود جامعه داشته باشیم، زیرا حقوق کیفری ما را به نظم موجود فرامی‌خواند، درحالی‌که زمیولوژی با قرار دادن ابزار نقد، روح انتقادی را در کالبد نیمه‌جان جامعه می‌دمد و بستر تحقق حقوق بنیادین بشری را فراهم می‌نماید و لذا می‌توانیم کمال‌گرایی زمیولوژی را حقی از حقوق بشر بدانیم که در آن به کنشگری‌های آسیب‌زای حکومت پاسخ دهیم. به عبارتی دیگر اگر بی‌کیفری حکومت‌ها در برابر رفتارهای مجرمانه خود ریشه در تفکر ایدئولوژی جرم دارد، اتخاذ یک کاربست پاسخ‌گذاری (واکنشی، کنشی و پایشی) نسبت به رفتارهای جرم‌زا / آسیب‌زای حکومتی ریشه در تفکر اُتوپیایی زمیولوژی دارد.

نتیجه‌گیری

دستگاه معرفتی و هنجاری جرم‌شناسی معاصر را می‌توانیم همچون ایدئولوژی غالب تصور نماییم که در خدمت نظام حاکم است. بر این اساس، بدیهی است که نظام عدالت جنایی و جرم‌شناسی جریان اصلی، با وفاداری به ایدئولوژی جرم در پی حفظ وضع موجود و تداوم افسانه بی‌کیفری حکومت‌ها است، به گونه‌ای که اصولاً محوریت مطالعاتی نظام عدالت جنایی و جرم‌شناسی منحصر به روابط بین‌فردی، خاصه تمرکز بر طبقه فرودست جامعه و جرایم خیابانی است، درحالی‌که مطالعات جرم‌شناختی نباید متناسب با عقلانیت غالب حکومتی انجام شود، زیرا در رویکرد فعلی اکثر جرایم و آسیب‌های ناشی از کنشگری‌های حکومت قابل بازشناسی نخواهد بود. بنابراین نمی‌توان جرایم حکومتی را تنها در چهارچوب برساختی فرادستان و حکومت، آن هم در «ساحت ایدئولوژی جرم» بازشناسی نمود، لذا ضرورت وجود

۱۷۵. منظور از رئالیسم آرمان‌گرایانه، نوعی آرمان‌گرایی خیالی و واهی نمی‌باشد، بلکه در عالم واقع قابل تحقق است.

پارادایمی که فراتر از ساحت جرم و نظام عدالت جنایی، چهرهٔ جامعی از رفتارهای جرم‌زا/آسیب‌زای حکومت را بازنمایی نماید بیش از پیش تداعی می‌گردد. این رهیافت «ساحت آسیب» یا به عبارتی رویکرد آسیب اجتماعی‌شناسی (زمیولوژی) می‌باشد؛ که بر این پایه، رفتارهای آسیب‌زای حکومت برخلاف نظام عدالت جنایی و جرم‌شناسی از پایین به بالا (برچسب مخاطبان اجتماعی، جامعه مدنی جهانی، قواعد هنجارین حقوق بشری) مورد شناسایی قرار می‌گیرد. این نوشتار در پاسخ به این سؤال تحقیق مبنی بر اینکه آثار و نتایج سوء (مستقیم و غیرمستقیم) برنامه‌ها و سیاست‌گذاری‌های حکومت بر رفاه و سعادت افراد جامعه چگونه و تا چه اندازه قابل تبیین است، به این یافته و فرضیه دست می‌یابد که سیاست‌های حکومتی به طور مستقیم و غیرمستقیم در وقوع آسیب‌ها و مخاطرات اجتماعی گسترده بر روند زندگی و رفاه عموم افراد جامعه اثرگذار می‌باشد، هرچند آثار کنشگری و رفتارهای زیان‌بار حکومت نسبت به شهروندان، در مواردی مثل جرم‌های یقه‌سفیدان در مفهوم مضیق جرم، قابل تعریف و جرم‌انگاری است، لیکن درخوانشی نوین اثرات ناشی از سیاست‌ها و تصمیم‌گیری‌های حکومت باید در قالبی موسع و در ذیل مفهوم رفتار آسیب‌زا/آسیب اجتماعی‌شناسی (زمیولوژی) بازشناسی و تعریف شود. همچنین دستاورد دیگر این تحقیق در پاسخ به محدودهٔ شناسایی رفتارهای آسیب‌زای حکومتی به منزلهٔ جرم حکومتی آن است که گسترهٔ شناسایی رفتارهای آسیب‌زای حکومت، مقید به ارزش‌های گزینشی و مورد تأکید حکومت نمی‌باشد و می‌بایست تمامی نقض‌های بنیادین و اساسی حقوق شهروندی و بشری را دربرگیرد. در نهایت یافتهٔ دیگر تحقیق مبتنی بر این فرضیه است که هرچند پاسخ‌گذاری به رفتارهای جرم‌زا و آسیب‌زای حکومتی در قالب انگارهٔ جرم و پاسخ‌های صرفاً کیفری با موانع و محدودیت‌هایی همراه است، لیکن می‌توان در قالب یک کاربست چند سطحی اعم از (واکنشی، کنشی و پایشی) رفتارهای آسیب‌زا/جرم‌زای حکومت را پاسخ‌گذاری نمود.

افزون بر این، توجه به رهیافت‌های تجویزی هم در هنجارمند نمودن کنشگری‌های حکومت‌ها مؤثر است. لذا می‌بایست کنشگری‌های حکومت را در شبکه‌ای از هنجارمندی‌های مبتنی بر حاکمیت قانون، حکمرانی مطلوب، توسعهٔ انسانی، حقوق نرم و ایستارهای هنجارین حقوق بشری قاعده‌مند ساخت.

در پایان نتیجهٔ ارزیابی و تحلیل علمی پژوهش حاضر در قالب پیشنهادهای ذیل ارائه می‌گردد:

پیشنهادها

۱- از آنجاکه جرایم و آسیب‌های حکومتی در هر دوره‌ای ماسک‌های گوناگونی را بر چهرهٔ خود می‌زند،

لذا نمی‌توان به عنوان یک رویداد پیشینی آن هم در قانون کیفری، در مواجهه با آن برآییم. لذا می‌بایست این‌گونه آسیب‌ها/جرایم را از منظر سازکاری چندمتغیری همچون قانون کیفری، برجسب مخاطبان اجتماعی و قواعد هنجارین جامعه مدنی جهانی و سایر اصول ناظر بر حق‌های بنیادین بشری در نظر گرفت تا قلمرو شناسایی رفتارهای آسیب‌زای حکومت و آسیب‌دیدگان آن از دیدگاه یک رهیافت آسیب اجتماعی‌شناسانه مورد بازشناسی جامع قرار گیرد. لذا پیشنهاد می‌شود، سیاست جنایی کشورها بر اساس یک راهبرد انقطاعی (نه راهبرد انطباقی) از مدل شناسایی دولتی به سوی مدل شناسایی جامعه‌ی (جامعه مدنی جهانی) تغییر یابد تا در این جنبش سیاست جنایی، رویکردهای آسیب اجتماعی‌شناسی نیز در سیاست جنایی لحاظ گردد؛ زیرا این تحول مستلزم تغییر مدل در سیاست جنایی است نه اینکه در درون همان مدل دولتی تغییرات غیر قابل توجهی ایجاد شود.

۲- با کاربست رویکرد آسیب اجتماعی‌شناسی می‌توانیم از آزادی منفی به سوی آزادی مثبت حرکت نماییم، زیرا آزادی منفی به معنای آزاد بودن از قیودی است که توسط دیگران بر شخص تحمیل می‌شود ولی آزادی مثبت به معنای آزادی برای دستیابی به خواست‌ها و علایقی است که شخص به آنها تمایل دارد، لذا اگر آزادی منفی، جنبه سلبی و محدود دارد، آزادی مثبت جنبه ایجابی و گسترده دارد که سخت‌گیری با رویکرد آسیب اجتماعی‌شناسی دارد؛ لذا می‌بایست مورد توجه قرار گیرد. این تمایز توسط آیزایا برلین^{۱۷۶} در سخنرانی سال ۱۹۵۸ با عنوان دو مفهوم آزادی مطرح شد. بدیهی است از طریق شناسایی آزادی‌های مثبت افراد می‌توان از خشونت‌های روزافزون و حرکت‌های رادیکالیسم در سراسر جهان جلوگیری نمود، زیرا در پرتو این دیدگاه است که افراد به حاشیه رانده شده از حق به رسمیت‌شناسی برخوردار می‌شوند و این تحول، گامی مؤثر در جهت کرامت‌مداری و عزت نفس انسان‌ها می‌باشد.

فهرست منابع

- الف) منابع فارسی
- ابراهیم گل، علیرضا. مسؤولیت بین‌المللی دولت. تهران: انتشارات شهر دانش، ۱۳۹۸.
 - آقایی جنت‌مکان، حسین. محاکمه قدرت. تهران: کتابخانه گنج دانش، ۱۳۸۶.
 - آگامبن، جورج. وضعیت استثنایی. ترجمه و تحقیق پویا ایمانی. تهران: نشر نی، ۱۳۹۵.
 - الهام، غلامحسین. درآمدی بر حقوق جزای عمومی. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۸.
 - بخشایش اردستانی، احمد. «فوکو و نظریه دانش، قدرت و رژیم حقیقت». دانشنامه واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی ۳(۱۳۸۸): ۴۳-۵۲.
 - بوک لی، آوه و کوتزه، جاستین. زمبولوژی. ترجمه و تحقیق هانیه هژبرالساداتی. تهران: نشر میزان، ۱۴۰۰.
 - بهداد، سهراب و فرهاد نعمانی. اقتصادسیاسی، طبقه و دولت در سرمایه‌داری. ترجمه و تحقیق پرویز صداقت. تهران: نشر آگاه، ۱۴۰۰.
 - حسن وند، محسن. مسؤولیت حمایت. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۶.
 - دلوز، ژیل. بازگشت به آینده. ترجمه و تحقیق رضا نجف‌زاده. تهران: انتشارات گام نو، ۱۳۸۹.
 - راب، وایت. درآمدی بر جرم و جرم‌شناسی. ترجمه و تحقیق میرواح اله صدیق. تهران: نشر دادگستر، ۱۳۸۹.
 - رایجیان اصلی، مهرداد. «جرم‌انگاری سوءاستفاده از قدرت در پرتو تعامل نظام حقوق بشر و حقوق کیفری». رساله دکترای. تهران: دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۵.
 - رضایی، مهدی. «نسبت‌سنجی اصل الزام به بیان دلایل تصمیمات و حاکمیت قانون». فصلنامه پژوهش‌های حقوق عمومی ۶۱(۱۳۹۷): ۶۵-۹۲.
 - ریتزر، جورج. نظریه‌های جامعه‌شناسی. ترجمه و تحقیق هوشنگ ناییب. تهران: نشر نی، ۱۳۹۹.
 - شاکریان، شاهرخ. شناخت حقوق نرم در نظام بین‌الملل. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۲.
 - شریف‌زاده، فتاح. «حکمرانی خوب و نقش دولت». مجله فرهنگ مدیریت ۴(۱۳۸۲): ۹۷-۱۱۲.
 - شهرآیینی، سیدمصطفی. «تفسیر هابز از سرشت انسان و تأثیر آن در شکل‌گیری فلسفه سیاسی او». مجله پژوهش‌های فلسفی ۲۰(۱۳۹۷): ۷۷-۸۹.
 - شهریاری، بهمن. «مخاطرات اجتماعی گسترده در بستر مکاتب و اندیشه‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی». مجله دانش مخاطرات ۳(۱۳۹۴): ۲۷۵-۲۹۰.
 - شیدایی، آیدا. «سیاست کیفری ایران در پرتو یافته‌های آسیب اجتماعی‌شناسی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. مشهد: دانشگاه فردوسی، ۱۳۹۶.
 - شیروی، غلامحسین. «حقوق نرم». فصلنامه مطالعات حقوق تطبیقی ۱(۱۳۹۲): ۱-۹۷.
 - عبداللهی، معاذ. «تأثیر مدل‌های حکومتی در جرم‌انگاری جرایم حکومتی». رساله دکترای. تهران: دانشگاه تهران، پردیس فارابی، ۱۳۹۰.
 - عبدی، مهدی. مسؤولیت کیفری اشخاص حقوقی در حقوق ایران و فرانسه. تهران: نشر مجد، ۱۳۹۴.
 - غلامی، حسین. «خوانش تلفیقی از مفهوم جرم و نقش آن در کاربست تدابیر پیشگیرانه برای جرایم حکومتی». مجله تحقیقات حقوقی ۸۹(۱۳۹۹): ۳۳-۵۸.
 - غلامی، حسین. درآمدی بر آسیب اجتماعی‌شناسی. تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انتظامی ناجا، ۱۳۹۸.
 - فوکو، میشل. جرم‌شناسی سوژه بزهکاری. ترجمه و تحقیق عباس قافه‌نده. تهران: نشر مهرکلام، ۱۳۹۸.
 - قاضی شریعت پناهی، ابوالفضل. حقوق اساسی و نهادهای سیاسی. تهران: نشر دانشگاه تهران، ۱۳۷۰.
 - کاپوراسو، جیمز. نظریه‌های اقتصاد سیاسی. ترجمه و تحقیق محمود عبداله‌زاده. تهران: نشر ثالث، ۱۳۸۷.

- گرین، پنی و تونی وارد. جرم حکومتی، دولت‌ها، خشونت و فساد. ترجمه و تحقیق نبی‌اله غلامی. تهران: نشر مجد، ۱۳۹۹.
- مانهایم، کارل. ایدئولوژی و اتوپیا: مقدمه جامعه‌شناسی شناخت. ترجمه و تحقیق فریبرز مجیدی. تهران: نشر سمت، ۱۳۸۰.
- مانهایم، کارل. جامعه‌شناسی شناخت. ترجمه و تحقیق منوچهر آشتیانی (تهران: نشر قطره، ۱۳۸۴)، ۳۹.
- مکیان، سید نظام‌الدین. «تأثیر حکمرانی خوب بر توسعه انسانی: یک تحلیل بین‌کشوری». فصلنامه علمی دانشگاه آزاد اسلامی ۲(۱۳۹۳): ۱۳۱-۱۴۷.
- موسوی فر، زهره. «بازتاب فلسفه سیاسی هابز و کانت راجع به صلح در توسل به عدالت کیفری بین‌المللی». فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل ۳۰(۱۳۹۷): ۷۵-۱۲۴.
- میری، سید محمد و فضل‌الله خادمی افضل، «بررسی و نقد دیدگاه آبراهام مازلو در مورد خود شکوفایی با تأکید بر منابع اسلامی»، دو فصلنامه مطالعات تطبیقی قرآن پژوهی ۷(۱۳۹۸)، ۶۰.
- نجفی ابرنآبادی، علی حسین. «از جرم‌شناسی تا آسیب اجتماعی‌شناسی» فصلنامه تحقیقات حقوقی ۵۶(۱۳۹۰): ۱۰۱۵-۱۰۳۳.
- وحدانی‌نیا، ولی‌اله. «سیاست‌گذاری عمومی متأخر: گذار از حکومت محوری به حکمرانی». فصلنامه دولت‌پژوهی ۱۸(۱۳۹۸): ۱۳۱-۱۷۰.
- ویژه، محمدرضا. مبانی نظری و ساختار دولت حقوقی. تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۹۶.

ب) منابع خارجی

- Atkinson, Michael and William D. Coleman "Strong States and Weak States: Sectoral Policy Networks in Advanced Capitalist Economies", *British Journal of Political Science* 19(1)(1989): 47-67.
- Agnew, Robert/ Toward a Unified Criminology: Integrating Assumptions About Crime, people and Society (New York: University Press, 2011).
- Barak, Gregg. "Crime, Criminology an Human rights: Toward an Understanding of State Criminology". *The Journal Human Justice* 2(1990): 11-28.
- Canning, Victoria and Steve Tombs. *From Social Harm to Zemiology a Critical Introduction*. London: Routledge, Press, 2021.
- Chambliss, William and Raymond Micalowski. *State Crime in The Global Age*. London: Published by Willan, 2011.
- Chambliss, William. *State Crime* (New York: Published Routledge, 2014).
- Cohen, Stanly. *Vision of Social Control Crime, Punishment and Clasification*. New York: Polity Press, 2007.
- Copson, Lynny. *Realistic Utopianism and Alternatives to Imprisonment: The Ideology of Crime and The Utopia of Harm*. London: European Group Press, 2018.
- Green, Penny and Tony Ward. "State, Human Rights and The Limits of Criminology". *Social Justice Journal* 2(2000): 101-115.

- Hacking, Ian. *Representing and Intervening, Introductory Topic in The Philosophy of Natural Science*. Cambridge: University Cambridge Press, 1983.
- Hilliard, Paddy and Steve Tombs. *From Social Harm to Zemiology a Critical Introduction*. London: Routledge Press, 2021.
- Jerome, Michael And Adler Mortimer. *Crime, Law and Social Science*. New York: Wolfgang, 2011.
- Khare, Rishika. *Benefits That a Zemiological Approach can Bring to The Study of Global Crime and Insecurity*. Edingburg: University of Edingburg Press, 2018.
- Naughton, Michael. *Rethinking Miscarriage of Justice*. London: Palgrave Macmillan, 2007.
- Pearce, Frank. *Toxic Capitalism: Corporate Crime and The Chemical in Dustry*. London: Routledge, 1998.
- Pemberton, Simon. *Harmful Societies: Understanding Social Harm*. Bristol: University Bristol Press, 2016.
- Reiman, Jeffrey. *Beyond Criminology: Tacking Harm Seriously*. London: Pluto Press, 2006.
- Ross, Jeffrey. *Controlling State Crime*. New York: Routledge, 2017.
- Roth, Dawn and Jeffrey I. Ross. *The Marginalization of State Crime Introductory Text Books on Criminology*. New York: Springer Press, 2008.
- Dawn L. Rothe and Jeffrey Ian Ross, "The Marginalization of State Crime in Introductory", *Journal Critical Sociology* 3(2008): 741-752.
- Roth, Dawn and Christopher Mullins. *State Crime: Current Perspective*. Newjersey: Rutgers University Press, 2010.
- Schwendinger, Herman and Julia Herman. »Defenders of order or Gurdians of Human Rithts«. *Journal Social Justice* 2 (1970): 123-157.
- Scott, David. »Reawakening our Redical Imaginal, Thinking Realistically about Utopias, Dystopias and The Non-Penal«. *Journal Justice Power and Resistance* 23(2017): 11-23.
- Sutherland, Edwin. *White Collar Crime* (New York: Winson, 1949).
- Tombs, Steve. »State-Corporate Symbiosis in The Production of Crime and Harm«. *State Crime Journal* 2(2012): 97-111.
- Tombs, Steve. "Workplace Injury and Death: Social Harm and The Illnesses of Law", in *Beyond Criminology* (London: Pluto press, 2004), 156-177.
- Trevor, Allan. »Procedural Fairness and The Duty of Respect«. *Oxford University Press* 3 (1998): 497-515.
- Watts, Rob. *State of Violence and The Civilising Processon Criminology and State Crime*. London: Published Macmillan, 2016.